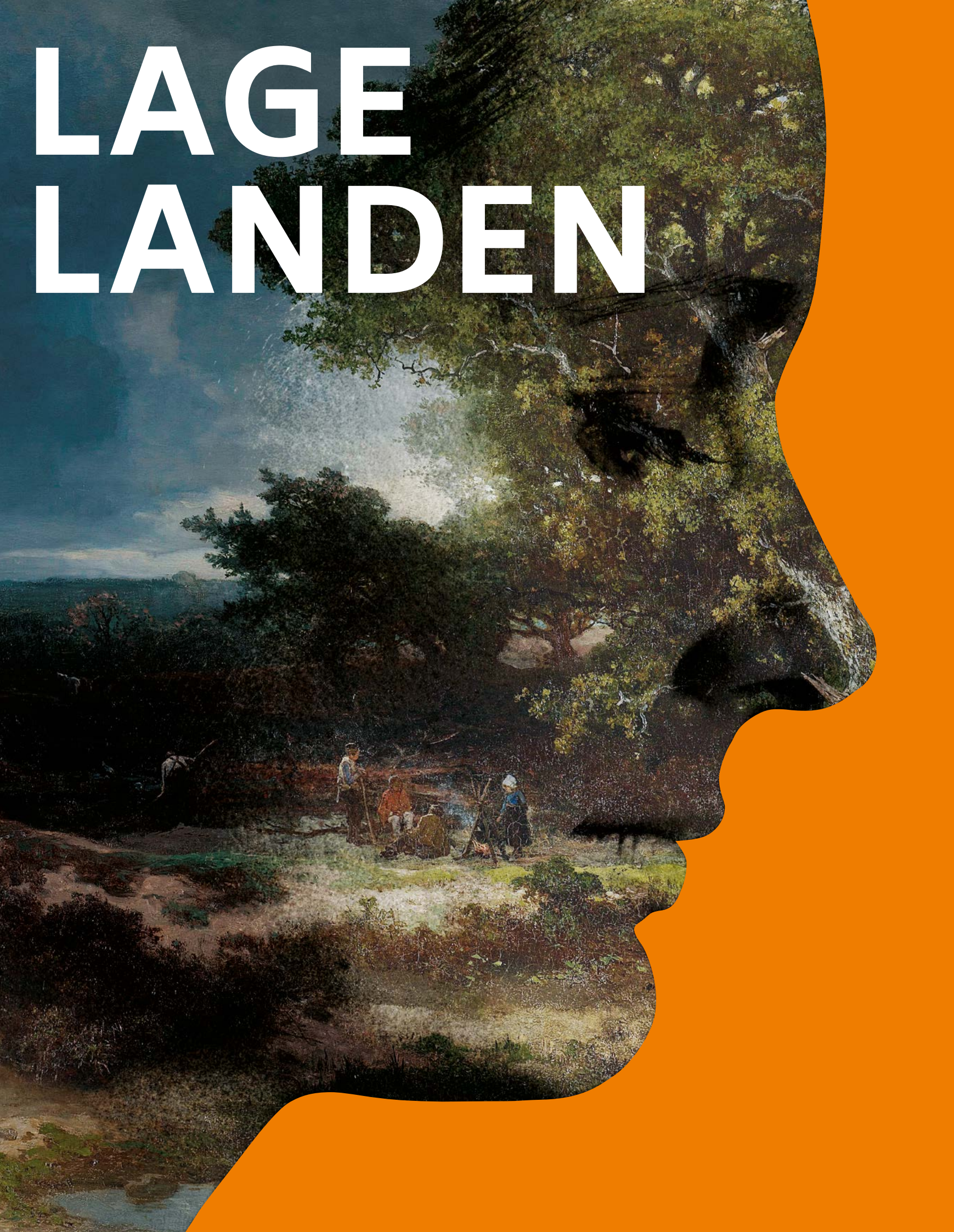

LAGE LANDEN

Inhoud

3	Lage Landen
4	Schatten uit het Rijks
6	Zeven vragen aan Taco Dibbits
8	Klei, veen en zand
10	Identiteit

11	Schilders van de Lage Landen
12	Arent Arentsz
13	Johannes Warnardus Bilders
14	Gerard Bilders
15	Théophile de Bock
16	George Hendrik Breitner
17	Jacob Cremer
18	Paul Gabriël
19	Jozef Israëls
20	Jan Kobell
21	Jac van Looij
22	Jacob Maris
23	Willem Maris
24	Anton Mauve
26	Isaac van Ostade

27	<i>Paul Schnabel: Hoe eigenaardig is Nederland?</i>
----	---

47	Geo Poggenbeek
48	Willem Roelofs
49	Jacob van Ruisdael
50	Philip Sadée
51	Hendrikus van de Sande Bakhuyzen
52	Julius Jacobus van de Sande Bakhuyzen
53	Jacob Savery (II)
54	Hendrik Willem Schweickhardt
55	Johannes Tavenraat
56	Wouter Johannes van Troostwijk
57	Sebastiaan Vranx
58	Johan Hendrik Weissenbruch
59	Willem Witsen
60	Jan Wijnants

62	Zeven vragen aan vijf directeuren van stadsmusea
64	Stedelijk Museum Zutphen
66	Westfries Museum, Hoorn
68	Het Hannemahuis, Harlingen
70	Het Markiezenhof, Bergen op Zoom
72	Museum Gouda
74	Boekenlijst
74	Colofon

Lage Landen

“Dieu créa
le monde, mais
les Hollandais
crèèrent
la Hollande”

Descartes

Lage Landen is de eerste editie uit een serie van vier exposities:

Lage Landen
Koele Wateren
Hoge Luchten
Hete Vuren

Vijf stadsmusea in Nederland hebben de krachten gebundeld om de identiteit van Nederland te onderzoeken vanuit de invalshoek van de vier elementen:

Aarde, Water, Lucht en Vuur.

Lage Landen reist in 2018 en 2019 langs vijf historische steden, verspreid over Nederland:

- Zutphen / Stedelijk Museum Zutphen
- Hoorn / Westfries Museum
- Harlingen / Het Hannemahuis
- Bergen op Zoom / Het Markiezenhof
- Gouda / Museum Gouda

Wat maakt Nederland tot Nederland?

Onze grondsoort bestaat uit klei en veen en zand.

Het land is vlak, de horizontale lijn overheerst.

Ons land is gemaakt, recht getrokken, gecultiveerd.

Kunstmatic.

We zijn een egalitair land, we houden niet van grote inkomensverschillen.

Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg.

Geen koppen boven het maaiveld.

Gelijke monniken, gelijke kappen.

Inhoudelijk telt Lage Landen vier onderdelen:

- Een selectie van 40 kunstwerken uit het Rijksmuseum Amsterdam: Hoe schilderden kunstenaars de Lage Landen in de 17e, 18e en 19e eeuw?
- Een aanvulling op de 40 werken uit het Rijks met kunstwerken uit de eigen collecties van de stadsmusea. Zo ontstaan er vijf regionale variaties op het thema.
- Een bijdrage van Atelier NL om klei en zand in de vorm van keramiek en glas uit de directe omgeving toe te voegen, zodat het thema tastbaar wordt.
- Een essay van Paul Schnabel over het egalitaire karakter van Nederland: Hoe eigenaardig is Nederland? (→ blz. 27-46)

Kortom, we halen het asfalt en het kunstgras even onder onze voeten weg.

Ik wens alle bezoekers aan de tentoonstelling en alle lezers van deze publicatie evenveel verwondering en plezier als de medewerkers van de musea hebben gehad bij de voorbereiding van de reizende tentoonstelling Lage Landen.

Gerard de Kleijn
initiatiefnemer M5
Amersfoort, 1 januari 2018

Gerard de Kleijn bij Dodo, Couzijn van Leeuwen

Het kunstbezit van het Rijksmuseum is gigantisch. Om een selectie voor Lage Landen te maken hebben we ons gebaseerd op zes criteria.

1 Het lege land

De indrukwekkende studie van Auke van der Woud ‘Het lege land’ vormt de inhoudelijke grondslag voor de selectie. Een pil van 650 bladzijden, waarin de havensteden Harlingen en Hoorn, de vestingstad Bergen op Zoom en de handelssteden Zutphen en Gouda alle vijf voorkomen. Auke van der Woud typeert Nederland rond 1800 als een dunbevolkt, leeg land, voor een derde deel bestaand uit woeste grond, soms droog, soms zeer drassig, vaak slecht begaanbaar. “De in cultuur gebrachte delen van Nederland leden in het begin van de negentiende eeuw onder een frequente, vaak langdurige vochtigheid, en ze waren in vergelijking met nu uitgesproken leeg.” De geselecteerde werken vormen bij elkaar een fraaie ondersteuning of aanvulling op het boek van Van der Woud.

—

detail Anton Mauve; Het moeras [→ blz. 24]

2 Spreiding

Het is passend bij het thema, wanneer de werken gelokaliseerd kunnen worden, als het ware ‘geaard’ zijn. Noord, Zuid, Oost, West, Midden moeten voldoende herkenbaar zijn. Dit was nog niet gemakkelijk te realiseren, omdat Holland in het bezit van het Rijksmuseum ver oververtegenwoordigd is. Expliciet zijn in ieder geval aanwezig de locaties Drenthe, Oosterbeek, Wolfheze, Ede, Kortenhoef, Abcoude, Haarlem, Amsterdam, Laren, Soest, Groene Hart, Den Haag, Noorden, Nieuwkoop, Rijswijk, Delft, Scheveningen, Ginneken. De selectie uit het Rijks wordt per museum aangevuld met toepasselijke werken uit de eigen collectie en bodemonderzoek door Atelier NL. De regionale touch is hiermee verzekerd.

—

detail Philip Sadée; Scheveningse vrouwen [→ blz. 50]

3 Meerduidigheid

Lage Landen is verdeeld in vier secties en per sectie zijn 10 schilderijen geselecteerd. De secties:

- Droog en woest
- Nat en drassig
- Koeien en paarden
- Landarbeiders en landheren

Het zijn dus niet alleen landschappen, maar ook boeren, vissers en landheren. De meerduidigheid zal het gesprek tussen de bezoekers over de identiteit van Nederland bevorderen. Nederland bestaat niet alleen uit drassige weilanden met koeien.

—

detail Sebastiaan Vranx; De oprijlaan [→ blz. 57]

4 Tijdperken

Een zoektocht naar identiteit vraagt om een lange tijdslijn. De geselecteerde werken dateren uit de 17e, 18e en 19e eeuw. Het oudste werk in de expositie dateert uit 1630. De relatie naar de 21e eeuw wordt tastbaar gemaakt door de bijdrage van Atelier NL en inhoudelijk onderzocht in het essay ‘Hoe eigenaardig is Nederland?’ van Paul Schnabel.

—

detail H.W. Schweickhardt; In het laagveen [→ blz. 54]

5 Onbekende parels

In het depot van het Rijksmuseum zijn we op zoek gegaan naar voor ons publiek onbekende parels. Verrassingen, zodat er ook voor fijnproevers veel te ontdekken valt. We hebben er een groot aantal gevonden.

—

detail Jacob Maris; Polder na onweer [→ blz. 22]

6 Bekende namen

We hebben ook gezocht naar relatief onbekend werk van enkele grote meesters. En gevonden! Zo laten we werk zien van Jacob Savery, Jacob van Ruisdael, Jozef Israëls, Anton Mauve.

—

detail Jacob van Ruisdael; De voorde [→ blz. 49]

Rijksmuseum, Amsterdam
directeur Taco Dibbits

museum		privé	
–		–	
aantal objecten	1 miljoen	leeftijd	49 jaar
aantal bezoekers	2.2 miljoen	kinderen	Percy, Charlie, Freddie
medewerkers	607 fte	jaren directeur	1,5 jaar
vrijwilligers	–	vrije tijd	tuinieren
		favoriet Lage Landen	Klaverbloemen [→ blz. 21]

Taco Dibbits bij Liggende bok, Jan Baptist Weenix

detail Bouwhoeve [→ blz. 56]

detail Vissers en boeren [→ blz. 13]

detail Heide bij Wolfheze [→ blz. 13]

Het Rijksmuseum heeft 'openheid' hoog in het vaandel. Een open gebouw, een wereldwijd toegankelijke collectie dankzij de onvolprezen Rijksstudio, een open houding in de verhalen die het vertelt, een open blik op de geschiedenis van Nederland, open naar de samenleving van nu, open in het delen van kennis en kunde.

Hoe typeer je jouw museum?

Het Rijks is als een droom. Het is wel een gebouw, maar het is niet begrensd. Het is eindeloos groot. Je bent er vrij in je verbeelding. Dromen zijn visueel. Dat is het Rijks ook. Het museum is een plek om te dwalen en te dromen.

Hoe typeer je jouw stijl van leiding geven?

Ik werk vanuit de diepe overtuiging dat kunst je horizon kan verbreden. Ik geef leiding vanuit die emotie en uit nieuwsgierigheid naar hoe anderen het zien. Ik weet wel waar ik naar toe wil, maar ik werk vanuit de inhoud. Ik zie mezelf niet als een manager, dat vind ik een klinische term. Het museum moet natuurlijk wel zakelijk geleid worden, maar bezoekers mogen het museum nooit aanvoelen als een bedrijf.

Wat is je geboortegrond, zand, klei of veen?

Ik kom uit Amsterdam, daar ligt het zand heel diep. Ik was in mijn jeugd vaak in de provincie Utrecht, dat was kleigrond. Ik voel me het meest verbonden met de rivierklei van Nederland, geurige, lichte klei. Ik zit graag met mijn handen in de klei. Wortels hebben is natuurlijk heel belangrijk. Ik ben rond mijn 18e naar Italië gegaan en ben de laatste jaren veel in Sicilië. Wij Nederlanders zijn bij uitstek een migrerend volk, wij zijn goed in het verstekken. In Italië voel ik me verbonden met de Italianen.

Voel je je Amsterdammer, Nederlander, Europeaan of wereldburger?

Ik voel me Nederlander. Nederland is diep geworteld in de Europese cultuur. Ik heb in mijn leven veel in het buitenland gewoond. In Amsterdam gedraag ik me als een buitenstaander; ik neem enige afstand. Net als het Rijksmuseum, dat in 1885 werd geopend aan de rand van de stad, en als plek voor reflectie. Daar ben ik dus wel op mijn plaats.

Over welke drie schilderijen van Lage Landen wil je graag iets kwijt?

Dan begin ik met de Gelderse bouwhoeve van Troostwijk. Troostwijk heeft een dagelijks tafereel heel monumentaal afgebeeld. De schuur is vervallen, het riet is met mos begroeid. Op de voorgrond zie je onkruid. De witte koe is in het volle licht gezet. Troostwijk heeft dit hele gebeuren zorgvuldig naar zijn hand gezet, inclusief de koperen emmer. Een vervallen schuur is verheven tot onderwerp. Dat vind ik prachtig. En het drama wordt nog groter, wanneer je weet dat de schilder jong gestorven is. Het schilderij 'Vissers en boeren' van Cabel, oftewel Arent Arentsz, geeft een overtuigend beeld van ons gecultiveerde landschap. Geen stuk grond blijft onbenut. Doorsneden met greppels en sloten. Er is gehooïd, je ziet de balen liggen. Er wordt gevis. Er gebeurt enorm veel op een klein oppervlakte. Dat is echt Nederland, heel anders dan Frankrijk of Engeland. Als derde wijs ik op het schilderij van Bilders: 'De heide bij Wolfheze'. Vanuit Holland vergeten we nog wel eens dat deze woeste zandgronden ook onderdeel zijn van de Lage Landen. In de negentiende eeuw trokken schilders vanuit Holland naar de omgeving van Arnhem en naar Drenthe om glooiend land te schilderen, dat werd schilderachtiger bevonden dan de polders en de stad.

Zou je een week lang directeur willen zijn van één van de vijf stadsmusea?

Ik zou het fantastisch vinden, al weet ik niet of ik het zou kunnen. Als ik een week directeur zou zijn van het museum in Harlingen, dan zou ik heel veel met de staf praten en zou ik ook een avond met de mensen uit Harlingen willen praten: Hoe kijken zij tegen hun eigen museum aan en ook, wat vinden ze van het Rijksmuseum?

Kan een groot museum als het Rijks iets leren van een veel kleiner stadsmuseum?

Jazeker. Het is altijd goed om te 'ontkooien'. Daarom heb ik ook direct 'ja' gezegd op het initiatief van de vijf stadsmusea. Het Rijksmuseum heeft deze reeks tentoonstellingen over de vier elementen niet zelf verzonnen. Ik ben heel benieuwd hoe de zoektocht naar identiteit uitpakt.

Klei, veen en zand

De Nederlandse bodem bestaat goeddeels uit klei, veen en zand. Schilders hebben eeuwenlang dit land geschilderd. Het Nederlandse landschap is er wereldwijd bekend mee geworden. Daarmee is het landschap ook onderdeel geworden van de Nederlandse identiteit. In de zoektocht naar de identiteit van Nederland putten we niet alleen uit de collectie van het Rijksmuseum, maar wroeten we ook letterlijk in de grond. We willen niet alleen kijken naar beeldende kunst, maar ook met de handen in de klei en het zand. Samenwerking met Atelier NL maakt dit mogelijk.

Atelier NL is de studio van design duo Lonny van Ryswyck en Nadine Sterk. Beiden studeerden ruim tien jaar geleden af aan de Design Academy Eindhoven. De studio is gevestigd in Eindhoven. Lonny en Nadine zijn al tien jaar gepassioneerd bezig met een grondig onderzoek naar bodemgesteldheid. Ze verwerken klei en zand tot duurzame producten. Het laboratorium staat vol met keramiek en glas en kleur-stoffen, geheel gelokaliseerd. Herwaardering voor lokale rijkdom is een belangrijk motief in hun werk.

detail Willem Witsen; Moestuין [→ blz. 59]

Nadine en Lonny in het laboratorium

De vijf stadsmusea zijn met Atelier NL in zee gegaan om de maatschappelijke discussie over identiteit van een nieuwe laag te voorzien, een grondlaag. Naarmate de agrarische samenleving verandert, wordt het vraagstuk van onze wortels urgenter. Naarmate de kippen worden opgehokt, naarmate de kinderen op kunstgras spelen, naarmate de sla verbouwd wordt op kantooretages, vermindert ons contact met de bodem, met moeder aarde. Hoe 'geaard' zijn we? En is 'geaard' zijn een existentiële noodzaak om je thuis te voelen? Anders gezegd: Raken we 'ontaard' en brengt dat onzekerheid en onbehagen met zich mee?

Voor Atelier NL is het procesontwerp en productontwerp even belangrijk. Lonny van Ryswyck zegt: "Ontwerpen betekent voor ons ontmoeten." In 2008 deed Atelier NL onderzoek naar de kern van het boeren bestaan in de Noordoostpolder. Nadine en Lonny namen bodemonsters verspreid over 2.000 kavels in de polder en brachten kenmerken in kaart die van historische betekenis bleken. Een unieke bodemkaart. Zelfs voor de boeren die dagelijks op het land werkten een eyeopener. Het project werd afgesloten met een grote maaltijd in de open lucht met alle boeren en boerinnen die deelnamen.

Nadine en Lonny op de klei

Enkele jaren later onderzocht Atelier NL hoeveel soorten klei we eigenlijk in Nederland hebben. Resultaat was een rijk geschakeerd kleiservies. Het servies is gemaakt van lokale klei uit verschillende plekken in Nederland. Het productieproces is voor alle borden, kopjes en schalen hetzelfde. De kleur, vorm en textuur van de eindproducten is toch totaal verschillend, omdat de kleisoorten per regio anders zijn van chemische samenstelling. Atelier NL laat zo de grondstof volledig tot zijn recht komen: de klei bepaalt en spreekt voor zich. Er is gele klei uit Brunssum, donkerbruine uit Winterswijk en terracotta uit Tegelen. Aardewerk uit Friesland is geler dan dat uit een Brabantse rivierbedding.

In 2015 heeft Atelier NL een palet van 270 kleuren samen-gesteld, met als oorsprong de aarde rondom Nuenen, de plaats waar Vincent van Gogh 'De aardappeleters' schilderde. Atelier NL wint in 2017 de Dutch Design Award Research met het project ZandGlas: lokaal zand omsmelten tot unieke glasobjecten. Nadine Sterk zegt: "Eigenlijk doen wij een omgekeerd ontwerpproces. In plaats van een eindproduct te schetsen en daar de perfecte grondstof voor te vinden, concentreren wij ons op wat de directe omgeving te bieden heeft. Elke grondstof is geschikt en is mooi vanwege zijn eigen schoonheid."

Foto: Teun van Beers

Polder Ceramics, 2008

“Dé Nederlander bestaat niet”,

zei Máxima alweer jaren geleden. Daar had ze met het accent op 'de' beslist gelijk in. Nederland echter, bestaat wel. Wat maakt Nederland tot Nederland? Nederland heeft fijne zandstranden, duinen, vruchtbare kleigronden, polders en zandverstuivingen. Heel horizontaal. Bijna plat. Nederland heeft geen vulkanen, geen ondoordringbare wouden, geen bergen, geen peilloze meren, geen fjorden.

En in dat lage land wonen Nederlanders, waarvan Abdelkader Benali zei: "Nederlanders zijn minimalisten, met een hang naar een egalitaire samenleving." [Trouw, 9-2-2017] Mensen van buiten kunnen soms heel treffend benoemen wat typerend is voor Nederland. Dat egalitaire karakter van Nederland is herkenbaar. Nederlanders hebben een afkeer van dikdoenerij, protserigheid. Van de drie idealen van de Franse Revolutie 'Vrijheid, Gelijikheid, Broederschap' werd gelijkheid in onze Grondwet bovenaan gezet. Zo plat als ons land is, zo plat is ook onze hiërarchie. Daarin verschilt Nederland zelfs opmerkelijk van buurlanden als Engeland en Duitsland. Daarom ook heeft het 17e eeuwse raadhuis van Amsterdam op de Dam zeven kleine poortjes als toegang, voor iedereen gelijk en in veelvoud. Nederlanders houden niet van keizers en maarschalken. Nederlanders hebben over het algemeen een hekel aan groot machtsvertoon, storen zich aan excessieve inkomensverschillen, hebben weinig ontzag voor autoriteit, hebben graag inspraak. Statussymbolen zijn verdacht, de koning moet belasting betalen, kinderen worden aangemoedigd een eigen mening te hebben.

De maatschappelijke discussie over wat het eigene is van Nederland woedt al geruime tijd. Er is het onbehagen dat Nederland oplost in Europa als gevolg van de Europese eenwording; er is de onrust dat het karakter van Nederland verandert als gevolg van immigratie. Dat onbehagen en die onrust roepen de vraag op naar wat ons bindt. Welk verhaal vertellen we aan nieuwkomers? Wat bindt ons? Is het onze geschiedenis, de VOC en de Gouden Eeuw? Zijn het onze gemeenschappelijke waarden uit de joodse en christelijke traditie? Gelijikheid tussen man en vrouw, gelijkwaardigheid, tolerantie? Is het onze rechtsstaat en de vrijheid van meningsuiting? Zijn het onze polders en de brede rivieren die traag door laagland stromen?

Vijf stadsmusea gaan op zoek naar de identiteit van Nederland en kiezen als invalshoek de vier elementen: aarde, water, lucht, vuur. Is er een samenhang tussen ons vlakke land en onze hang naar gelijkheid en gewoonheid? In deze eerste editie draait het om de aarde. Niet vanaf de schepping een gegeven, maar veroverd op het water, kunstmatig ontstaan en intensief gecultiveerd. 'Polderen' is net zo'n typisch Hollands werkwoord als het gezegde 'je kop niet boven het maaiveld steken'. En waar kunnen we die zoektocht naar identiteit beter beginnen dan in onze nationale schatkamer? We hebben aan Paul Schnabel gevraagd om een essay te schrijven over het egalitaire karakter van onze samenleving, met een schuin oog naar de geselecteerde werken uit het Rijks. Dit essay staat afgedrukt op de pagina's 27 t/m 46.

SCHILDERS VAN DE LAGE LANDEN

Arent Arentsz (1585-1630)

Vissers en boeren, ca. 1630

olieverf op paneel, 26 x 51 cm

Op de velden achter de vissers en boeren wordt hooi geoogst en graast vee. Links wordt bij een wipmolen gedobbeld. Verondersteld wordt dat dit schilderij even buiten Amsterdam is geschilderd; het koppel in het midden draagt kleding uit de regio Waterland. De kruik die de vrouw vasthoudt is van Duits steengoed uit het Westerwald. Geïmporteerde, gebakken klei dus! Arent Arentsz is een bekende Amsterdamse kunstschilder, met de bijnaam Cabel. Hij leefde in de 17e eeuw en schilderde graag landschappen met vissers, jagers en boeren. Arent Arentsz is met vijf schilderijen vertegenwoordigd in de collectie van het Rijks.

“Nederlanders zijn niet erg gevoelig voor gezag. Nederlandse kunst is de kunst van alledag. Het is kunst over gewone mensen die uitzonderlijk worden verbeeld.”

Hans den Hartog Jager

Johannes Warnardus Bilders

(1811-1890)

De heide bij Wolfheze, 1866

olieverf op doek, 103 x 153 cm

Dankzij J.W. Bilders groeide Oosterbeek in de 19e eeuw uit tot een kunstenaarsdorp, het Gelderse Barbizon. Deze Bilders was de pater familias voor schilders als Anton Mauve en Paul Gabriël, vrienden van zijn zoon Gerard Bilders. Elk jaar vierde hij zijn verjaardag met een grote groep kunstenaars. Dat gebeurde volgens een vast ritueel. Bilders ging, verkleed als druïde, voorop in een stoet naar de heide en de eiken om Wodan en Thor te eren. Vandaar de naam 'Wodans-eiken', eeuwenoude eiken waarvan er nu nog vijf overeind staan. Was er een nieuwkomer, dan werd die door Bilders persoonlijk gedoopt in de beek.

“Als het avond werd, vulde het lege land zich met spookhazen, paarden zonder kop, katten die steeds groter werden, witte juffers, heksen.”

Auke van der Woud

"In alle eeuwen drukken bezoekers hun verbazing uit over de ambitie van dit volk om zich in de blubber van een moerasdelta te begeven en daar ook nog te blijven."

Herman Pleij

Gerard Bilders (1838-1865)
Koeien bij een plas, 1856

olieverf op doek, 28 x 43 cm

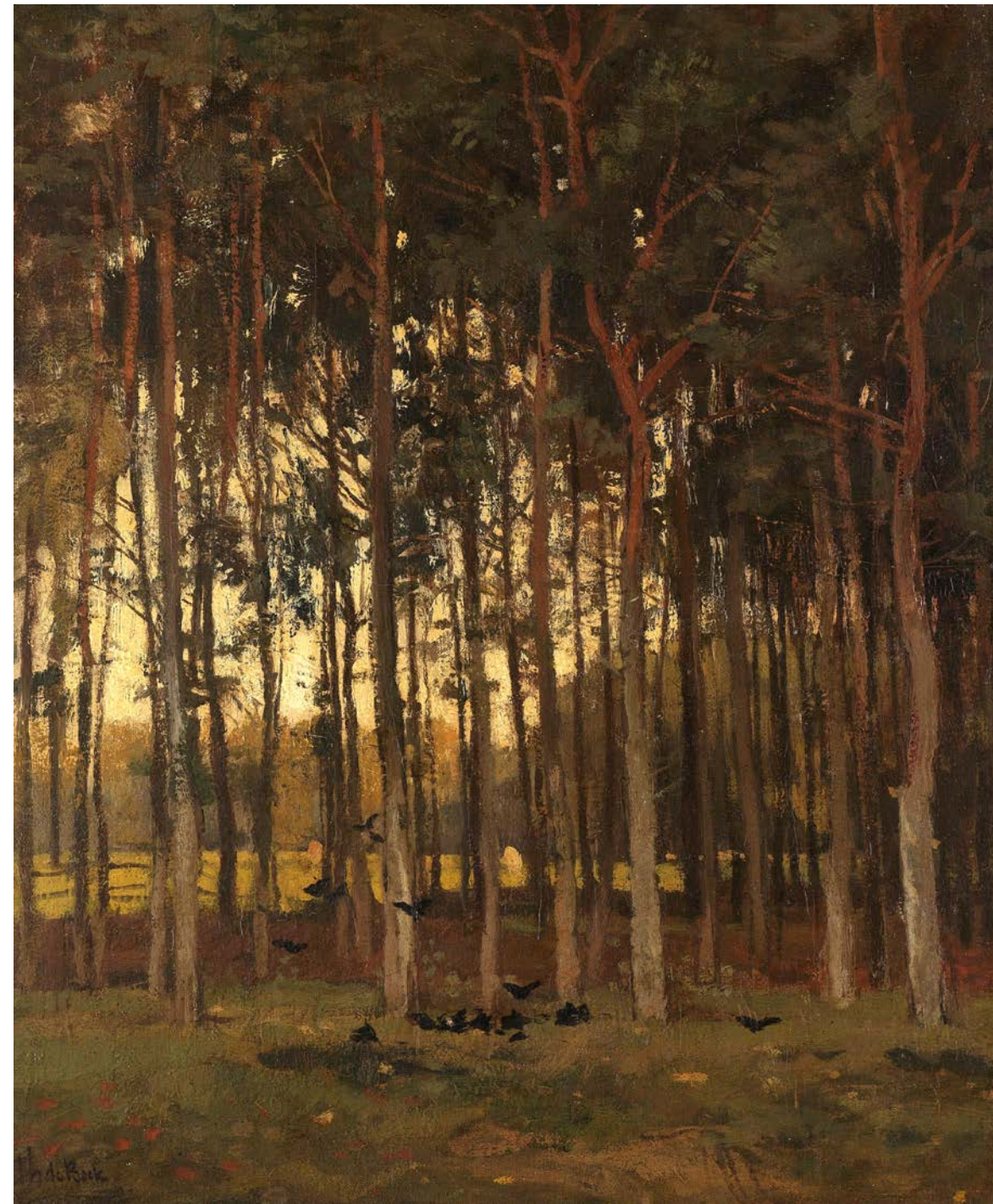
legaat van de heer J.B.A.M Westerwoudt, Haarlem

Gerard Bilders (1838-1865)
Geitenhoedster, 1864

olieverf op doek, 61 x 53 cm

legaat van de heer J.B.A.M Westerwoudt, Haarlem

Als zoon van Johannes Warnardus trok de twintigjarige Gerard Bilders, aankomend schilder, te voet en per koets door Zwitserland. Hij kreeg daar last van artistiek heimwee. "Ontegenzeggelijk is Zwitserland schoon en groots, doch als ik denk aan de Gelderse landschappen en beesten en het donkere eikengroen, dan voel ik in mijn hart dat ik Hollander ben en Holland schilderen wil." Gerard Bilders sterft jong, 27 jaar oud. Een jaar voor zijn dood schildert hij 'Geitenhoedster'. In 1864 schrijft hij daarover in een brief: "Een schilderij dat een boomgaard voorstelt, gestoffeerd met geiten en een meisje uit Oosterbeek, bezorgt mij de laatste tijd geweldig veel moeite."

Théophile de Bock (1851-1904)
Bosgezicht, ongedateerd

olieverf op doek, 32 x 51 cm

legaat van de heer J.B.A.M Westerwoudt, Haarlem

Théophile de Bock schilderde bij voorkeur in Drenthe. Die provincie werd door hem en zijn tijdgenoten 'schilderachtig' gevonden. Het Rijksmuseum heeft zeven schilderijen van De Bock in depot, waaronder dit bosgezicht met kraaien. Hij schilderde niet alleen landschappen en bosgezichten, hij fotografeerde ze ook. Zijn foto's gebruikte hij als geheugensteun. In 1881 werkte De Bock mee aan het schilderen van Panorama Mesdag. Hij nam de lucht en de duinen voor zijn rekening.

"Identiteit is een lastig begrip omdat het zowel over het zelfbeeld van een land kan gaan, als ook over alles waarop dat beeld is gebaseerd."

Warna Oosterbaan

George Hendrik Breitner

(1857 - 1923)

Boerenhofstede, ongedateerd

olieverf op paneel, 26 x 40 cm

legaat van mevrouw M.C.J. Breitner-Jordan, Zeist

Amsterdam was zijn biotoop. In Parijs had Breitner kennis gemaakt met het impressionisme en vanaf dat moment schilderde Breitner het Amsterdamse straatleven. Zo is hij bekend geworden. Hij noemde zich graag 'le peintre du peuple'.

Toch schilderde Breitner ook wel in de natuur, snelle olieverschetsen in Drenthe en Holland. Deze boerenhofstede is bij een water gelegen, misschien tegen een polderdijk.

"In deze vlakke
moerasdelta zijn
we allemaal gelijk.
En laat niemand
denken dat hij
meer gelijk is
dan een ander."

Herman Pleij

Jacob Cremer (1827 - 1880)

Boslandschap met reizigers, 1849

olieverf op doek, 68 x 101 cm

aankoop met een bijdrage uit het legaat J.G. Krul

Jacob Cremer voelde zich meer schrijver dan schilder: "Inkt vloeit beter dan verf." Cremer is vooral bekend geworden vanwege zijn protest tegen kinderarbeid. Toch is hij altijd ook blijven schilderen, vooral Gelderse landschappen. Het Rijksmuseum bewaart één exemplaar van zijn hand in het depot. De gele zandgrond en de oude eiken zijn typerend voor het Gelderse landschap ten westen van Arnhem.

"De Nederlandse geschiedenis van de laatste twee eeuwen is, vergeleken met een aantal omringende landen, betrekkelijk gelijkmatig verlopen. Grote revoluties (zoals in Frankrijk) zijn er niet geweest, een gevecht om de zelfstandigheid te bereiken (zoals in België) hoefde niet geleverd te worden, de nationale eenwording was geen probleem (zoals in Duitsland en Italië) en zelfs de Industriële Revolutie deed het in Nederland kalm aan. In internationaal perspectief gezien is Nederland dan ook een land geweest van kleine gebaren."

Piet de Rooy

“Naast water en lucht, is grond
een ruimtelijke preconditionie van
het menselijk leven op aarde.”

Jan-Hendrik Bakker

Paul Gabriël (1828-1903)
Landschap bij Kortenhoef, 1877

olieverf op paneel, 37 x 58 cm

legaat van de heer J.B.A.M Westerwoudt, Haarlem

Gabriël noemde zichzelf 'peintre paysagiste des Polders Hollandais'. Hij woonde lang in Brussel, maar het Belgische landschap kon hem niet bekoren.

“Neen, daar gevoel ik weinig voor, daar is niet die fijne atmosfeer van Holland. Hoewel ik er zelf wat knorrig uit kan zien, houd ik er veel van dat het zonnetje in het water schijnt. Wat mij bijzonder opviel wanneer ik uit den vreemde kwam: ons land is gekleurd en sappig vet.”

Paul Gabriël (1828-1903)
Een wetering bij Abcoude, 1878

olieverf op paneel, 41 x 50 cm

legaat van de heer J.B.A.M Westerwoudt, Haarlem

Gabriël schilderde graag in de omgeving van Kortenhoef en Abcoude. Kortenhoef was één van de laagste laagveengebieden in het westen waar de turfwinning nog tot ver in de 20e eeuw zou worden voortgezet. Een wetering is een watergang die dient voor de afwatering van het gebied.

18

Jozef Israëls (1824-1911)
De zandschipper, 1887

olieverf op doek, 62 x 90 cm

legaat van de heer C.D. Reich

De zandschipper vervoert zand van de afgegraven duinen naar de nieuwe wijken van Den Haag. Het afgebeelde kanaal lag vlakbij de woning van Israëls

aan de Koninginnegracht in Den Haag. Hij kon de zandschepen vanuit zijn woonkamer zien.

Jozef Israëls beschouwde het menselijk leven als een zware tocht. Hij schilderde het liefst eenvoudige mensen in hun eigen omgeving. Zijn 'Joodse bruiloft' uit 1903 is net zo ontroerend als het 'Joods bruidje' van Rembrandt.

“De reis van Den Haag naar Rotterdam
duurde per trekschuit drie uur varen.
Den Haag – Utrecht was met
de trekschuit acht uur.”

Auke van der Woud

“De verharde wegen die rond 1800 stad en regio verbonden, waren normaliter alleen met puin verhard, soms met zwerfkeitjes of grind. De doorsneeweg was onverhard. De toestand van de wegen verschilde rond 1800 niet fundamenteel van de toestand rond 1700 of rond 1600.”

Auke van der Woud

Jan Kobell (1778-1814)
Ossen in de weide, 1806

olieverf op doek, 67 x 84 cm

Je kunt wel zien dat Kobell goed naar het werk van de 17e eeuwse Paulus Potter heeft gekeken. Hij leerde het vak onder

meer van zijn vader, die zeeschilder was. Alle aandacht gaat uit naar de twee runderen die, niet toevallig, verschillend van kleur zijn. De stekelige blauwe distel laten zij ongemoeid. Ossen werden in het verleden veel gebruikt als trekdier. De gecasteerde stieren behielden wel

hun kracht, maar niet hun temperament, waardoor ze erg geschikt waren in de landbouw om wagens en ploegen te trekken. Als we naar de achtergrond kijken, lijkt zich een duinenrij af te tekenen.

Jac van Looij (1855 - 1930)
Klaverbloemen, ca. 1897

olieverf op doek, 39 x 46 cm

legaat van de heer A. van Wezel, Amsterdam

Jac van Looij was schrijver en schilder. Hij woonde in Soest en later in Haarlem. Hij wordt gerekend tot de kleine meesters. Het Rijksmuseum bezit vier schilderijen van hem, waaronder het magnifieke 'Zomerweelde'. De close-up 'Klaverbloemen' dompelt de kijker helemaal onder in de natuur. Met je ogen en je neus in de bloeiende klaver. Taco Dibbits zegt over zijn lievelingswerk: "Het ruikt alsof je lekker in het weiland ligt."

“In de negentiende eeuw wisselt de kleur der weilanden fel: wit van de madelieven, geel en later vuilwit van de paardenbloem, rood van de zuring, grijsgroen van het bloeiend gras, en grote delen van Nederland veranderden mee van kleur.”

Auke van der Woud

Jacob Maris (1837-1899)

Polder na onweer, 1892

olieverf op doek, 54 x 62 cm

legaat van de heer C.D. Reich

Zijn 'Polder na onweer' is het natste, meest frisse en fonkelende werk dat Jacob Maris ooit geschilderd heeft. Door rake verfstreken wordt de suggestie gewekt van een roeiboot in het water en een molen aan de horizon. De lucht weerspiegelt in het water en levert daarmee een vertrouwd beeld op dat nog steeds bestaat in de Vechtplassen en het gebied bij het Zuid-Hollandse Noorden en Nieuwkoop. Vincent van Gogh schreef: "Een schilderij van Mauve of Maris of Israëls spreekt meer en duidelijker dan de natuur zelve."

Jacob Maris (1837-1899)

Jaagpad, 1894

olieverf op doek, 50 x 80 cm

schenking van de heer en mevrouw Drucker-Fraser,

Montreux

Jacob was de oudste van de drie schilderbroers Maris: Jacob, Willem en Matthijs. Jacob werkte met zijn vrienden Gerard Bilders en Anton Mauve enkele jaren in het Nederlandse Barbizon, Oosterbeek. Het jaagpad tussen Rijswijk en Delft met de schonkige paarden en de trekschuit heeft hij meerdere malen en in alle weersomstandigheden geschilderd. Trekschuiten, getrokken door een paard of een mens vormden een geliefd vervoermiddel voor zowel passagiers als vracht, en maakten deel uit van het Nederlandse landschap.

“Het Groene Hart is voornamelijk door toeval gered. Het was tot ver in de twintigste eeuw te drassig voor grootschalige bouwprojecten.”

Geert Mak

Willem Maris (1844-1910)

Weide met koeien aan het water, ca. 1900

olieverf op doek, 87 x 108 cm, schenking van de heer en

mevrouw Drucker-Fraser, Montreux

De weidsheid van het Hollandse landschap wordt slechts onderbroken door koeien en de contouren van een poldermolen. De begroeiing is weliswaar niet gedetailleerd uitgewerkt, duidelijk is wel dat de diversiteit aan grassoorten in de 19e eeuw veel groter was dan in de meeste weilanden van tegenwoordig. De toepassing van bestrijdingsmiddelen en kunstmest heeft in deze ontwikkeling een belangrijke rol gespeeld.

“Ons landschap met koeien in de wei, knotwilgen, hier en daar een zandverstuiving en bloeiende heide, heeft zich in ons collectieve geheugen vastgezet dankzij onze landschapschilders.”

Louise Fresco

Willem Maris (1844-1910)

Koeien in een drassig weiland, ongedateerd

olieverf op doek, 49 x 100 cm, schenking van

M.C. Barones van Lynden-van Pallandt, Den Haag

De schilderijen van Willem Maris roepen vandaag de dag een verlangen op naar het idyllische landschap van vroeger. Willem Maris is de lyrische vertolker van het Hollands landschap. Hoewel hij zelf zei: "Ik schilder geen koeien maar licht", worden koeien aan de slootkant toch als zijn ultieme specialisme gezien.

“Buiten de steden en de dorpen waren vrijwel geen andere gebouwen dan boerderijen en molens.”

Auke van der Woud

Anton Mauve (1838-1888)

Paarden bij het hek, 1878

olieverf op doek, 43 x 25 cm

legaats van de heer J.B.A.M Westerwoudt, Haarlem

Anton Mauve is bij uitstek de schilder van de Lage Landen. Hij schilderde in de omgeving van Den Haag, in het Gooise Laren en het Gelderse Oosterbeek. Net als zijn tijdgenoten legde hij het landschap vast dat ging verdwijnen. 'Paarden bij het hek' is gesitueerd in de landelijke omgeving van Den Haag. Ook dat landschap zou gaan verdwijnen. Mauve legde de natuur vast met zijn schetsboek en werkte zijn schetsen later uit in het atelier.

Anton Mauve (1838-1888)

Het moeras, ca. 1886

olieverf op doek, 60 x 90 cm, schenking van de heer en

mevrouw Drucker-Fraser, Montreux

De waterplanten op de voorgrond zijn weergegeven met flinterdunne toetsjes. De wolkenlucht is opgebouwd uit een wirwar van brede vegen. Het laatste zonlicht verdwijnt achter de wolken, nog net weerspiegeld in het water. Dit schilderij dateert uit het eerste jaar dat Mauve in Laren woonde. Met zijn schilderijen van heidevelden, schaapskuddes, zandgronden en berkenbosjes heeft Mauve het landschap rond Laren bekend gemaakt, verzilverd. Daarom spreekt men waarderend over 'Het land van Mauve', altijd in een zilverachtige sfeer. Zijn imposante schilderij 'Het moeras' komt ook uit deze omgeving, maar is veel dreigender en duisterder.

Anton Mauve (1838-1888)

Huisje aan een sloot, ongedateerd

olieverf op doek, 36 x 49 cm

schenking van de heer en mevrouw Drucker-Fraser,

Montreux

Anton Mauve (1838-1888)

Huisje aan de zandweg,

ongedateerd

olieverf op doek, 37 x 51 cm

schenking van de heer en mevrouw Drucker-Fraser,

Montreux

De journalist Geronimo de Vries scheef in 1905 bij het zien van dit schilderijtje: "Onze Gooise schilder is zozeer hofpoët van de schaapskooi geworden, dat wij bijna zouden vergeten hoe zeer hij ook de dichter van de kar met paard is."

Anton Mauve (1838-1888)

Herderin met kudde schapen,

ongedateerd

olieverf op doek, 54 x 82 cm

legaats van mevrouw A.E. Reich-Hohwü

Wat Willem Maris had met koeien, dat had Anton Mauve met schapen. Kenmerkend voor Mauve is de suggestie van intimiteit en de stemmige zilvergrijze toon. Anton Mauve, domineeszoon, werd de 'meester van het zilveren licht' genoemd. De kunstenaar schilderde dit werk in Laren, waar hij drie jaar voor zijn dood is gaan wonen. Hij is slechts 49 jaar geworden.

“De meeste landwegen waren buitengewoon slecht. De natuurlijke wegen waren op de zandgronden vaak stoffig en mul, op de kleigrond vaak glibberig en week.”

Auke van der Woud

“De Republiek der Verenigde Nederlanden oogde rond 1780 als een leeg, uitgestrekt en nat land. Het leven was geconcentreerd in kleine stadjes. Tot een half uur gaans rondom de stadjes was er allerlei agrarische bedrijvigheid. Daarbuiten lagen uitgestrekte woeste gronden of gebieden die semipermanent onder water stonden.”

Remieg Aerts

Isaac van Ostade (1621-1649)
Boerenherberg met paard en wagen, ca. 1645
olieverf op paneel, 56 x 47 cm
bruikleen van gemeente Amsterdam
(legaat A. van der Hoop)

Isaac is de jongere broer van Adriaen van Ostade. Hij heeft 100 schilderijen nagelaten, waarvan er zich drie in de collectie van het Rijksmuseum bevinden. Zijn schilderijen geven een levendig beeld van het alledaagse leven in de 17e eeuw. Isaac heeft in zijn korte leven (28 jaar) nooit grote reizen gemaakt. Hij verliet zijn geboortestad Haarlem alleen voor tripjes in de omgeving, een gebied met duinen en laagveenweides. Het is aannemelijk dat dit werk daar is geschilderd.

Hoe eigenaardig is Nederland?

Paul Schnabel

Het is tien jaar geleden, maar de herinnering schrijnt nog steeds. “Dé Nederlandse identiteit? Nee, die heb ik niet gevonden.” Woorden van toen nog prinses Máxima en ze voegde er nog aan toe: “Dé Nederlander bestaat niet.” Dat had ze beter niet kunnen zeggen, want hoe geliefd Máxima ook al in 2007 was, bij monde van De Telegraaf liet ‘de’ Nederlander zich toch niet zijn gekoesterde eigenheid en bijzonderheid ontnemen. Zeker niet, omdat de woorden van de prinses al snel misverstaan en gelezen werden als zou de ‘Néderlander’ niet bestaan. Dat zou de ontkenning van haar eigen nieuwe bestaan hebben betekend. Met het aannemen van de Nederlandse nationaliteit was ze zelf één van de bijna 17 miljoen Nederlanders geworden, zonder dat ze daarmee ook meteen haar eigen identiteit als Argentijnse, als vrouw of als econoom opgaf. Dat was ook wat ze wilde zeggen: identiteit is niet uniform en niet absoluut. Op de tribunes van de internationale sportstadions liet ze er verder nooit twijfel over bestaan hoezeer ze zich ondanks al die verschillende identiteiten toch met Nederland als sportland identificeerde.

Identiteitspolitiek

Ze kreeg het niet, maar Máxima had wel gelijk. Zoiets als ‘de’ Nederlander bestaat in het echt natuurlijk niet. De verschillen tussen mensen en ook tussen groepen mensen zijn daarvoor te groot. Dat was ook het thema

Paul Schnabel bij Schelpenvisser van Gerhard Morgenstjerne Munthe

Paul Schnabel, socioloog. Hij was van 1998 tot 2013 directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Momenteel is hij hoogleraar aan de Universiteit van Utrecht en Eerste Kamerlid voor D66.

van de lezing, die ze uitsprak bij gelegenheid van het verschijnen van ‘Identificatie met Nederland’ (2007). Dit rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) was juist een waarschuwing tegen een te sterke nadruk op het idee van het bestaan van een statische, eenvormige en eenduidige identiteit, het nieuwe woord voor het sinds de dertiger jaren vaalbruin verkleurde ‘volkskarakter’.

Het heeft niet erg geholpen. Inmiddels is ‘identiteitspolitiek’ onmiskenbaar een bepalende factor geworden in de discussie over de aard van de toekomst van de Nederlandse samenleving. Dat de continuïteit van de verbinding met wat als gedeeld verleden wordt gezien daarbij in het bijzonder belangrijk is, blijkt wel uit de discussie over het door schoolkinderen leren en zingen van het volkslied of over het wel of niet zwart blijven van Zwarte Piet. In typische migratielanden als de Verenigde Staten, Canada, Australië of ook Singapore staat identiteitspolitiek in het teken van de schepping van een gedeelde nationale identiteit, in een land als Nederland heeft het vooral het karakter van het streven naar het behoud van een identiteit die als bedreigd wordt gezien en die men juist niet wil delen.

Identiteit van of identificatie met?

De WRR pleit eerder voor wat ‘identificatiepolitiek’ genoemd zou kunnen worden, als dat woord niet tot een heel verkeerde connotatie zou leiden. Het gaat in een samenleving minder om gemeenschappelijke identiteit dan om identificatie met wat voor het voortbestaan en samenhang van de gemeenschap als belangrijk wordt gezien. Dan gaat het om waarden en normen, omgangsvormen en gedragsregels, gewoonten en gebruiken, maar ook gevoelens. De invulling daarvan kan tot op zekere hoogte per persoon, per groep, generatie en situatie verschillen. De WRR benadrukt dat het niet gaat om het bereiken van een statische identiteit, maar om het werken aan een gemeenschappelijk referentiekader. Niet dat van ‘dé’ Nederlander, maar van ik als Nederlander, wij als Nederlanders of als in Nederland wonenden. Verandering en ook anders-zijn dan de anderen hoort daarbij, zoals alleen al in de tijd goed te zien is in films en romans, in mode en smaak, in wetten en regelgeving en ook in landschap en stedenbouw. Wat nu als vanzelfsprekend en zelfs als ‘typisch’ Nederlands gezien wordt, kan dan ook weer tot verbazing en zelfs verbijstering leiden over wat vroeger kennelijk vanzelfsprekend was. Een film als ‘Alleman’ (1962) van Bert Haanstra en Simon Carmiggelt typeert in milde woorden en beelden een gemeenschappelijkheid van identiteit die er toen al minder was dan zij suggereerden. Ruim een halve eeuw later is er voor een minderheid van ouderen nog wel de herinnering aan het aandoenlijke Nederland van toen, maar voor de meerderheid van de bevolking is er toch meer verwondering dan herkenning.

Nederlands geestesmerk

Meer dan tachtig jaar geleden – en niet bij toeval in de dagen van het opkomende fascisme en nationaalsocialisme – verwoordde de grote historicus Johan Huizinga in een beroemd geworden lezing de kenmerken van wat hij als ‘Nederlands geestesmerk’, als bepalend voor onze ‘volkseenheid’ zag (Huizinga 1934; 1960). **Huizinga is onze gids in de verkenning van wat hij onze ‘volksaard’ noemt.** Achtereenvolgens omschrijft hij die als ‘onheroïsch’, ‘burgerlijk van karakter’, ‘zindelijk’ en ‘rechtlievend’, maar ook als gekenmerkt door een ‘homogene grondslag’, ook geografisch gezien, en meer omvattend door een typisch burgerlijk met het eigen bestaan ‘satisfait’-zijn in de goede zin van het woord. Hij wijst op de Nederlandse openheid voor het vreemde en nieuwe, op het vermogen Engelse, Franse en Duitse invloeden op een eigen wijze te verwerken, op de geringe geneigdheid ook tot extremisme.

Tachtig jaar later is veel van de door Huizinga gepresenteerde catalogus zeker nog herkenbaar als deel van de Nederlandse identiteit, zonder dat dit nu nog inhoudelijk ook als identiek met zijn opvatting daarover hoeft te worden gezien. Sommige aspecten lijken toch ook wat vervlogen of worden juist gemist, terwijl ze raken aan wat wij nu als kenmerkend en onderscheidend voor de Nederlandse volksaard zouden zien. De kerkelijkheid en de verzuiling was voor Huizinga kennelijk nog zo vanzelfsprekend dat hij er niets over zegt, terwijl hij tegelijkertijd niet kon vermoeden dat de identificatie met het geloof nu alleen nog heel sterk is bij gereformeerden en de in zijn tijd nog nauwelijks aanwezige moslims. Inmiddels leven er bijna een miljoen moslims in Nederland en zijn er meer dan 500 moskeeën, terwijl elke week minstens twee kerken definitief gesloten worden.

De inmiddels door de Nederlanders zelf hooggewaardeerde vrijheid van meningsuiting en de grote tolerantie voor wat elders vaak nog als afwijkend of zelfs crimineel gedrag wordt gezien, spelen in de beschouwingen van Huizinga nog geen rol. Nederland zou nog lang een conservatief land blijven, het enige land in Europa ook waar gehuwde vrouwen geen plaats hadden op de arbeidsmarkt. ‘Satisfait’, tevreden met hun bestaan, mochten de Nederlanders dan wel zijn, Huizinga zag ze nog niet als de levensgenieters en feestvierders, die ze inmiddels toch wel geworden zijn. Dat ze dat langer geleden ook al waren, daar heeft Simon Schama in zijn cultuurgeschiedenis van de zeventiende eeuw ‘Overvloed en onbehagen’ (1987) een beeld van geschetst, dat onze tijd dichterbij de Gouden Eeuw brengt dan Huizinga.

Zonder Holland geen Nederland

“Zonder Holland geen Nederland”, zegt Huizinga en voegt er aan toe, “de overmacht van Holland is in onze geschiedenis onvermijdelijk, heilzaam, ja reddend geweest.” Hij bedoelt dat allereerst in politieke en militaire zin, maar toch ook economisch en uiteindelijk ook sociaal cultureel in die zin dat de ‘overige provinciën’ zich in het ‘volksleven met (de rol) van aandachtige toeschouwers moeten vergenoegen’. Dat zou naar zijn oordeel in zijn tijd wel geschiedenis geworden zijn: “De uitmiddelpuntigheid van de Groninger, de Limburger, de Zeeuw, is niet groter meer dan de natuurlijke gesteldheid van Nederland als bewoond gebied meebrengt, en geen beletsel meer voor een volledig delen in het nationale leven.” Dat is niet helemaal het beeld dat nu van de situatie toen bestond en het is trouwens al evenmin het beeld nu. De ‘overmacht’ van Holland wordt nog steeds gevoeld en zeker niet alleen als ‘heilzaam’ beleefd. Tegelijkertijd valt moeilijk te ontkennen dat de centra van politieke, economische en culturele activiteit zich in het polderland ten westen van de Utrechtse Heuvelrug bevinden. Van een Randstad kon tachtig jaar geleden, toen Nederland maar iets meer dan de helft van het aantal inwoners van nu (ruim 17 miljoen) telde en nog geen kwart van het aantal huishoudens en huizen, nog niet gesproken worden. Het nu steeds kleiner wordende groene hart van het land was nog bijna onaangetast en kon door de schilders van de vorige eeuwwisseling ook nog in zijn ongerepte schoonheid ontdekt worden. Mede om het groene hart niet helemaal te laten verdwijnen is de Randstad aan het uitgroeien tot een ‘Handstad’. Het centrum met de Hollandse veenweidegebieden is nog relatief leeg, maar vanuit de ring van de grote steden in het westen neemt langs de snelwegen en spoorlijnen de urbanisatie toe. In het zuiden naar de Brabantse stedenrij, in het oosten en noorden naar Arnhem, Apeldoorn, Zwolle en Alkmaar. Nederland wordt mede daardoor steeds ‘Hollander’, zoals nu ook het overal gesproken standaard-Nederlands met hoogstens nog een regionale tongval als trotse eigen inkleuring een verhollandsing van de taal inhoudt.

Naar buiten

‘Uitmiddelpuntigheid’, ja dat is inderdaad wel een belangrijk kenmerk van het Nederland dat zichtbaar wordt in de landschapsschilderkunst van vooral de zeventiende en negentiende eeuw. Het is het vlakke land buiten de steden, ten dele in gebruik als bouw- en akker-

detail Boslandschap [blz. 17]

land, maar toch ook vaak nog woeste grond met duinen en zandverstuivingen of juist met drassig veen, ondoordringbare moerasbossen en rivieren met altijd afkalvende oevers. Wat daarvan nu nog over is, wordt met veel moeite en zorg in stand gehouden als natuurmonument, een opmerkelijk begrip voor wat als ‘natuur’ naar zijn aard in leven en dus in verandering is. De uitmiddelpuntige wereld was tot in de twintigste eeuw vaak moeilijk bereikbaar, veel wegen bleven nog lang karrensporen, onbegaanbaar als het geregend heeft.

Nog zonder de moderne communicatiemiddelen was het leven op het land ver verwijderd van wat in de stad al gewoon was. De weergave van dat leven met het penseel werd in de loop van de tijd ook steeds romantischer en zelden of nooit een aanklacht tegen slechte arbeids- en leefomstandigheden. In de zeventiende en zelfs nog in de twintigste eeuw zien we boeren, vissers, marskramers en zwervers deel zijn van een landelijke omgeving, die we nu alleen nog in het boven de bomen uitpiekende kerktorentje van het dorp als gebleven deel van ons erfgoed herkennen. De armoede is inmiddels uit het leven van de plattelanders verdwenen, maar zijn welvaart wordt niet meer geschilderd, hoogstens gefotografeerd en gefilmd. De idylle van de boerderij met scharrelende kippen op het erf, een varken in zijn kot en zes koeien in de wei wordt in beeldvorm nog gekoesterd, maar de werkelijkheid is industrieel en grootschalig.

Ook wat we als natuur willen zien is erg van karakter veranderd. Er is nu veel meer bos dan honderd of tweehonderd jaar geleden, maar de woeste gronden zijn vrijwel verdwenen. Ook de armste grond kan immers met kunstmest productief worden gemaakt. De karrensporen zijn strakke asfaltwegen geworden, maar de bruggetjes over de sloten zijn gelukkig nog vaak smal gebleven, van hout en met maar aan één kant een leuning. De vissersdorpen zijn sociaal nog heel homogeen en hecht, maar de boten hoeven niet meer op het strand getrokken te worden en wat er nu in de havens ligt, lijkt ook niet meer op de kleine en kwetsbare houten zeilschepen van vroeger. Duinen, strand en zee zijn in de laatste anderhalve eeuw steeds meer het domein van badgasten en vakantie-gangers geworden. De overgang van schippers naar zonaanbidders en zwemmers is ook in de schilderkunst terug te zien. Tussen 1870 en 1920 wordt het palet ook lichter en het beeld meer bepaald door zon en zomer.

Omdat de steden nog klein waren, was in de zeventiende eeuw de wandeling naar het platteland gauw gemaakt. Meer dan een paar uur gaans werd dat overigens meestal niet. Ruimtelijk gezien was ook het Nederland van de Republiek al een klein land, maar reizen was moeizaam en kostte veel tijd. Het ‘Holland’ waar Huizinga over spreekt was per trekschuit, zeilboot en pont beter te bereizen dan per paard of koets, maar van Amsterdam naar Den Haag was je ook in de trekschuit toch een dag onderweg. Een tocht naar Groningen kostte meer dan een halve week. Pas aan het eind van de negentiende eeuw verbonden spoorbruggen Brabant en Limburg met de provincies ten noorden van de grote rivieren. De trein maakte het land ook voor de bewoners klein en toegankelijk.

De spoorwegen speelden een niet te onderschatten rol in het scheppen van een werkelijk nationale samenleving, een proces dat tot op de dag van vandaag doorgaat. Leeuwarden en Maastricht worden nog ieder jaar ‘Nederlandser’ en dus ook ‘Hollander’. Uiteraard leidt dat ook weer tot verzet en dus tot het benadrukken van de eigen lokale en regionale identiteit. ‘Uitmiddelpuntigheid’ kan ook weer gezocht worden in onderscheid tot wat als ‘Hollands’ gezien wordt.

De werkelijkheid van beeld

Schilderen in de natuur deed men in de zeventiende eeuw nog niet. Buiten werd alleen getekend en pas in het atelier werden op basis van de buiten gemaakte schetsen aantrekkelijke composities voor ‘stadse’ mensen uit de middenklasse gemaakt. Schilders werkten in opdracht, maar vooral ook als aanbieders op een markt van vraag en aanbod. **Op een bevolking van gemiddeld anderhalf miljoen mensen zijn in de zeventiende eeuw tussen de zeven en negen miljoen schilderijen gemaakt.** In de eeuwen daarna zijn ze mede het beeld van het eigen land en van de identiteit van de Nederlander gaan bepalen. Realisme in de uitvoering leidde overigens niet noodzakelijkerwijs ook tot een nauwkeurige weergave van een buiten bestaande situatie. Als die gedocumenteerd moest worden, gebeurde dat meestal in de vorm van een gravure, eeuwenlang de voorloper van de foto.

Voor schilderijen golden andere en vrijere regels, die Jacob van Ruisdael de molen van Wijk bij Duurstede een dramatische dimensie konden doen geven en Philips Koninck van een kleine verhoging een landschap een eindeloos perspectief. Juist wat nu als beeldbepalend voor grote delen van het Hollandse landschap wordt gezien, de strakke polders met hun rechte sloten, bestond toen alleen in de droogmakerijen van Schermer, Beemster en Purmer. Van die gridstructuren bestaan wel landkaarten, maar geschilderd zijn ze niet.

Dat gebeurde ook in de negentiende eeuw nauwelijks. Dankzij de ontwikkeling van de tube en industrieel geproduceerde verf kon men toen wel buiten schilderen. Dat werd ook steeds meer gedaan en de daarbij passende meer impressionistische stijl vroeg ook om een directere weergave van wat de schilder aan kleur en beweging zag dan met een tekening kon worden gerealiseerd. De vooral in de romantiek uitgesproken voorkeur voor dramatische landschappen maakte plaats voor de charme van wat we nu juist ‘romantisch’ noemen, het idyllisch gelegen dorp in de bocht van een rivier, koeien in de wei, botters op het strand, spelende kinderen, schemerige binnenhuisjes, lieve huisdieren en artistieke veldboeketten in gemberpotten. Tenzij het penseel al te zeer in sentiment en melodrama gedoopt is of de toets al te donker en bruin wordt, is dat soort

32

voorstellingen nog steeds populair, zij het meer in de kunsthandel en dus bij het publiek dan in het museum. Zelfs aan het begin van de eenentwintigste eeuw is dit repertoire schilderkunstig nog niet uitgeput. Het genre is ook het ijkpunt geworden voor het gevoel van verlies over wat in de moderne tijd verdwenen is of dreigt te gaan verdwijnen.

Bewijzen van moderniteit – auto’s, tractoren, fabrieken – worden meestal zorgvuldig ontweken.

De schilders van vooral de Haagse School legden Nederland toeristisch open: Scheveningen, Laren, Katwijk, Oosterbeek, het Gein werden zomerbestemmingen, gemakkelijk te bereiken per trein en tram. Wat zij schilderden, romantisch en later impressionistisch, bleef aan de muur geliefd. De mannen van de Amsterdamse School kozen wat later in de tijd juist voor het nieuwe stedelijke leven: stadsuitbreidingen, winkelstraten, uitgaansgelegenheden, verkeersdrukte. Dat repertoire heeft zich maar beperkt kunnen handhaven, maar omdat de wereld van de Amsterdamse School zelf ook al weer geschiedenis is geworden, heeft het patina van de tijd aan hun werken wel een romantische kleur gegeven. Zo was het door hen niet bedoeld, zij waren gefascineerd door de polsslag van hun moderne tijd.

Een zelfgemaakt land

Nederland is een vlak en ruimtelijk streng geordend land. Dat is vanuit de lucht goed te zien. Bij helder weer is de grens met België zelfs bijna zichtbaar in het landschap. Geen lintbebouwing meer, maar duidelijke en zorgvuldig geplande woongebieden en al even zorgvuldig ingedeelde percelen voor landbouw, veeteelt, industrie of bos. De wegen zijn heldere strepen en de rivieren onderscheiden zich nauwelijks van kanalen. **Bijna alles is duidelijk begrensd en afgegrensd.**

detail Geitenhoedster [blz. 14]

Wat nu uitzondering is, was vroeger echter regel. In Waterland, ten noorden van de rondweg van Amsterdam, laten de talrijke kleine weilandeilanden en de brede onafgestoken sloten zien hoe nat en ontoegankelijk grote delen van het land achter de duinen zijn geweest. Dat is dankzij bemaling zo veranderd, dat de veenweidegebieden als het oorspronkelijke landschap worden gezien en juist niet de moerassen die nu trouwens ook weer dankzij bemaling in stand worden gehouden. Want inderdaad, ‘God schiep de aarde, maar de Nederlanders schiepen Nederland’, zo wordt door onszelf weleens met een zekere trots of door buitenlanders

33

met bewondering gezegd. Tegenwoordig wordt dan meestal aan de grote inpolderingen gedacht, maar het geldt eigenlijk voor het hele Nederland dat wel vlak is, maar lang niet overal zo laag ligt en ook niet droog gehouden hoeft te worden.

Het is misschien ook meer een mythe dan een feit dat de Nederlandse identiteit maatgevend bepaald is door het gezamenlijke gevecht tegen het water en de gedeelde verantwoordelijkheid voor het op gelijke sterkte en hoogte houden van de dijken. Het omgekeerde is ook denkbaar: de moeilijke toegankelijkheid van het moerassige gebied en de kleine schaal van de bewoonbare en bebouwbare stukken grond hebben de kans geboden voor de ontwikkeling van een ‘volkskarakter’, dat trekken van letterlijke eigenwijsheid vertoont die we ook zien bij de in Holland eveneens in grote getale aanwezige vissers en schippers, maar evenzo ver van ons vandaan bij bergbewoners en nomaden.

Niet langs de havenloze Noordzee, maar rond de Zuiderzee en langs de grote rivieren ontwikkelden zich nederzettingen tot steden. Opvallend dicht bij elkaar en zelf ook opvallend dicht van bebouwing. Dat was onbedoeld zeker mede het gevolg van de beperkte ruimte om te bouwen – de aanwezigheid van een zandrug. Bij verdere groei nam ook de noodzaak toe om in de slappe bodem een stevig fundament te leggen. Dat was moeilijk en duur, maar ook nodig om verzakkingen te voorkomen en de droge voeten van de één niet ten koste te laten gaan van wateroverlast voor de ander.

Als een van de meest en vroegst verstedelijkende gebieden van Europa was er in Nederland, met de Amsterdamse grachtengordel als glorieus hoogtepunt, al vroeg ook sprake van ordening in het bouwen. Met het huidige begrip van het ‘polderen’ als overleg gericht op consensus had dat nog weinig te maken. Nederland moest zichzelf maken om leefbaar te worden en te blijven. De regelingen van waterschappen en stadsbesturen waren op dat gebied behoorlijk dwingend. In de beheersing van de natuur leefden ook de rijkste bewoners van de Amsterdamse grachten zich uit op hun buitenplaatsen aan de Vecht. Men ging wel naar ‘buiten’, maar niet de natuur in. Als men sprak van een Hollands Arcadië, dan bedoelde men daarmee ook niet een door de natuur gevormd landschap, maar een uiterst formele tuin- en parkaanleg. Toen de natuur voor mensen nog onvriendelijk en zelfs gevaarlijk was, was juist de beheersing van de natuur een triomf van beschaving. De alom aanwezigheid van tuinen was ook wat buitenlandse bezoekers in het Nederlandse landschap bewonderden. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw groeide de waardering voor wat zich als ‘natuur’ laat definiëren, als wat zich als natuurlijk ontstaan en spontaan gegroeid aan ons voordoet. De schilders van de romantiek en het impressionisme hebben de nieuwe kijk op wat als mooi en natuurlijk geldt tot de standaard in onze blik gemaakt. Jac.P. Thijsse en de Verkade-albums hebben daar nog een schep bovenop gedaan. Er is geen land waar de natuur beter gekend, strenger bewaakt en nauwkeuriger in kaart gebracht is dan in Nederland. Niet alleen door wetenschappers en professionals, maar ook door burgers in de rol van vrijwilliger of betalend lid van een vereniging die zich het behoud van de natuur tot doel heeft gesteld.

34

Ordelijk wonen en leven

Ruimtelijke ordening en herverkaveling van het buitengebied zorgden er overigens pas in de tweede helft van de twintigste eeuw voor dat het beschikbare agrarische land, ook nu nog altijd bijna twee derde van het Nederlandse grondgebied, economisch maximaal efficiënt benut kon worden. Ook de woningbouw was aan strikte centrale regelgeving onderhevig en stedenbouwkunde werd zelfs een Nederlandse specialiteit. In het grootste deel van de wereld is het idee dat grond en geld op zichzelf niet voldoende recht geven om een huis te mogen bouwen weinig minder dan een communistisch geïnspireerd onrecht, eens te meer als die regels ook betrekking hebben op de omvang en het aanzien van het huis. Toch accepteerden ook de Amsterdamse kooplieden van de zeventiende eeuw al de door henzelf bedachte en behoorlijk dwingende regels voor de bebouwing van de grachten.

Tientallen jaren van nationaal volkshuisvestingsbeleid hebben geleid tot een opvallende eenvormigheid, die zich ook in leefstijl en in de verwachtingen op dat gebied heeft doorgezet. De rijtjeswoning is niet alleen symbool van een burgerlijk bestaan, maar heeft burgerlijkheid ook tot de leefstijl van het Nederlandse gezin gemaakt. Bijna zonder uitzondering beschouwen Nederlanders zich ook als lid van de middenklasse, een ontwikkeling die nog versterkt is door de invoering van het minimumloon en de herverdeling van inkomens door de regelingen

detail Oprijlaan [blz. 57]

35

van de verzorgingsstaat. **In de tweede helft van de twintigste eeuw zijn de Nederlanders steeds meer gelijk aan elkaar geworden en tegelijkertijd is het gevoel sterker geworden dat ieder individu anders is.**

Beheerst en beheerd individualisme is in essentie wat moderne burgerlijkheid inhoudt. Iedereen zo gelijk, dat de verschillen zoveel mogelijk persoonlijke keuzes worden.

Volkskarakter

Komt de drang naar ordening van leven, land en ruimte nu voort uit ons volkskarakter of heeft de eigen aard van het land ons volkskarakter gevormd? Nog los van de vraag naar het bestaan van zoiets als een volkskarakter, kan zeker gezegd worden dat historische

toevalligheden en geografische bijzonderheden in combinatie hun invloed hebben gehad op wat als typisch voor Nederland en de Nederlanders gezien wordt. Wie oude kaarten bekijkt van wat nu Nederland is, valt onmiddellijk op dat de kustprovincies voor een belangrijk deel bepaald worden door de diep in het land doordringende Zuiderzee, door grote meren en door rivieren en waterlopen. ‘Holland op zijn smalst’ was eeuwenlang de smalle duinverbinding op de plek waar nu het Noordzeekanaal ligt. Van Beverwijk kon je over de binnenmeren en het Y naar Amsterdam zeilen.

De Hollandse bodem was en is zacht en sponzig, vervoer kon gemakkelijker over het water dan over de weg en dus ook gemakkelijker per schip dan per paard. Het was dus ook een slecht land voor ridderlijke oorlogen te paard of voor grote troepenverplaatsingen. Water kende niet de voor land typische eigendoms- en gezagsverhoudingen. De ook nu nog zeer geliefde schilderijen van ijsvermaak in de zeventiende eeuw laten zien dat eenmaal tot ijs geworden het water een vrije publieke ruimte was, waar het traditionele onderscheid naar rang en stand wegviel. Dat is nooit anders geworden.

Toch maakt juist de wereld van het ijsvermaak duidelijk dat het wegvallen van rang en stand – zoals dat ook het geval was en is bij carnaval – een uitzonderlijke situatie was, die ook niet langer duurde dan de tijd die men op het ijs doorbracht. Verschillen in rang en stand zijn overigens ook op de ijsgezichten van de Gouden Eeuw heel goed te zien. Rijke burgers onderscheidden zich toen in hun kleding veel meer van de burgers en de buitenlui dan nu bij actieve sportbeoefening gebruikelijk is, laat staan gepast wordt gevonden. Het egale oppervlak van het ijs reproduceerde de machtsverhoudingen niet, maar weerspiegelde wel degelijk de grote verschillen in rijkdom en stand. De sociale scheidslijnen waren in Nederland uiteindelijk toch meer door historisch toeval dan door de geografische gesteldheid bepaald, al is het zeker waar dat die scheidslijnen ook door de kenmerken van het landschap minder scherp konden worden dan in de omringende landen. De fiets is daar het beste bewijs van. De populariteit van de fiets – er zijn nu meer fietsen dan inwoners – heeft natuurlijk alles te maken met het vrijwel ontbreken van accidentering in het landschap. Bijzonder in sociale zin is dan wel dat fietsen ook statusvrij is: ook de koning en de minister-president fietsen. In de beeldvorming van en over Nederland wordt het fietsen gezien en gepresenteerd als de rijdende demonstratie van het democratische en egalitaire karakter van onze samenleving. Maar juist omdat het statusvrij is, zegt het weinig over de werkelijke verhoudingen.

Die zijn minder egalitair dan het lijkt. Als we echter Huizinga’s idee van het ‘satisfait’-zijn van de burger nader bekijken, dan klinkt in zijn uitleg toch sterk de behoefte aan evenwicht en harmonie door, de afkeer ook van conflict en strijd. Het zoeken naar consensus werd en wordt ook wel degelijk als voordelig voor het eigen belang gezien. Daar past een omgangsvorm bij, die geen nadruk legt op hiërarchie en verschil in macht en meer denkt in termen van stakeholders dan van stockholders. Concreet betekent dat bijvoorbeeld bij een geschil tussen werkgevers en werknemers deze niet onmiddellijk

het werk neerleggen en gaan staken, maar gaan praten om in een proces van geven en nemen er samen onder veel zuchten en steunen toch uit te komen. De werknemers willen hun werk niet kwijt en de werkgevers willen hun bedrijf niet in de waagschaal stellen.

Plakkaat van Verlatinghe

Holland was tot ver na de Middeleeuwen een land van vissers, veehouders en kleine boeren, sociaal en ruimtelijk ver verwijderd van de wereld van de grote landeigenaren, inclusief de kloosters en de kerk, in het midden en het oosten van het land. Al vrij vroeg werd het gezag over Holland ook niet meer door heersers ter plaatse uitgeoefend, maar door vorsten ver weg in Brussel, Dijon en uiteindelijk Madrid. Het was een buitengewest, een perifeer en lange tijd relatief onbelangrijk gebied met wel veel, maar toch relatief kleine steden. Dat laatste veranderde eigenlijk pas in de tweede helft van de zestiende eeuw, toen het protestantisme de overhand kreeg, in het ‘Plakkaat van Verlatinghe’ (1581), de relatie met Filips II werd opgezegd en het economische zwaartepunt van de Lage Landen verschoof van Vlaanderen naar Holland. Door migratie groeiden de steden snel, ontwikkelden zich handel en bedrijvigheid voorspoedig, werden de lokale havens brandpunten van internationale handel. Koning en kerk verloren uiteindelijk hun rechten en bezittingen, de succesvolle zakenlieden uit de steden vormden een nieuwe elite van regenten, niet geïnteresseerd in grondbezit of uitbreiding van macht. Vergroting van vermogen en behoud van de zelfstandigheid en vrijheid van de eigen stad bepaalden hun handelen.

Stadslucht maakt vrij, maar vrijheid maakt ook de stad. Terugkijkend valt steeds weer op hoezeer de Republiek getekend is door een merkwaardig mengsel van economische vooruitstrevendheid, gebaat bij vrijheid, en bestuurlijke behoudzucht, gebaseerd op privileges. Het Plakkaat van Verlatinghe was ook geen onafhankelijkheidsverklaring, maar een reactie op de vermeende schending door de koning van de al in de middeleeuwen door de steden verworven rechten en vrijheden. De keuze voor de Republiek werd pas later gemaakt, toen het naar het oordeel van de Staten-Generaal niet lukte om de ‘verlaten’ troon opnieuw koninklijk te bezetten. Echt verenigd raakten de ‘provinciën’ pas aan het eind van de achttiende eeuw en zonder de harde centralistische hand van Napoleon zouden staat en natie misschien ook nu nog niet tot een eenheid zijn vergroeid.

Onheroïsch

‘Onheroïsch’ waren de Nederlanders zeker en dat zijn ze ook gebleven. Het leger heeft in Nederland nooit de status verworven die het in de landen om ons heen wel had en ook nog heeft. In de Gouden Eeuw

werd de marine wel als heroïsch gewaardeerd, zoals ook in de schilderkunst en in enkele monumenten is terug te zien. Naast de vele en indrukwekkende beelden van zeeslagen en oorlogsschepen, zijn er maar heel weinig voorstellingen met het leger in veroverende of overwinnende actie. De adel, landgebonden en niet zeegaand, was al snel nauwelijks meer wapendragend en de stadhouders waren als legeraanvoerders in dienst van de Staten-Generaal. Het land was niet van hen en de opdracht was bescherming en niet vergroting van het grondgebied van de republiek. Pas in de tweede helft van de achttiende eeuw werd het stadhouderschap erfelijk en het duurde tot de negentiende eeuw voor de Oranjes tenslotte het koningschap verwierven. Dan is er in het streven naar een gedeelde en echt vaderlandse geschiedenis ook wat meer ruimte voor heroïsche kunst. Schilderijen van veldslagen, verhalen over vermeende heldendaden (Van Speijk, Van Schaffelaer) en ruiterslandbeelden zijn daar de inmiddels weer een minder gewaardeerde uitdrukking van. Pogingen om ook de positie van de adel te versterken door de creatie van een nieuwe aristocratie verloren hun betekenis na de afscheiding van België en de aanvaarding in 1848 van een nieuwe Grondwet, die de politieke macht definitief bij kabinet en parlement legde. **Anders dan in België wordt er in Nederland ook al lang niemand meer in de adelstand verheven.**

Onheroïsch staat ook voor onhiërarchisch. Piramidale structuren kende de Republiek nauwelijks meer, niet op godsdienstig, niet op militair en niet op bestuurlijk gebied. Dat betekende niet dat alles en iedereen gelijk was. Er was geen staatskerk en er was vrijheid van geloofsopvatting, maar aan katholieken was de publieke geloofs-uitoefening verboden. Er was geen staand leger, maar uiteraard kende men in het krijgs-bedrijf wel rangen, zoals die ook aan boord van een schip bestonden. De bestuurlijke verhoudingen bleven tot de vestiging van het koninkrijk ingewikkeld en ondoorzichtig, maar niemand twijfelde er aan dat Amsterdam de machtigste stad en Holland de machtigste provincie was. Geld, meer dan geboorte of geloof, was bepalend voor de sociale positie, al probeerde wie tot geld en invloed was gekomen die positie ook voor de volgende generaties te behouden.

Buiten de stedelijke gebieden en in Den Haag was er de adel, in de steden ontstond een patriciaat van koopmansfamilies waar onderling gehuwd werd en, eenmaal tot regent geworden, de publieke ambten ook steeds meer onderling verdeeld werden. In de eeuwen daarna zien we wat geld en bezit betreft hetzelfde gedragspatroon terugkeren bij de nieuwe rijken, de grote ondernemers in vooral de textiel en de handel. Publieke ambten en politieke posities zijn dan wel niet meer op dezelfde manier te reserveren, maar het is pas een eeuw geleden dat niet alleen de hoog aangeslagenen voor de belasting, maar alle volwassen mannen en vrouwen passief en actief kiesrecht kregen. Er waren toen nog heel wat voorstanders van het idee om de stem van de hoogst opgeleiden of de hoogste belastingbetalers ook zwaarder te laten wegen, maar deze vorm van canonisering van ongelijkheid heeft het toch nooit kunnen winnen en is inmiddels zelfs als optie al bijna vergeten.

Elites

Ook in egalitair wordende samenlevingen vormen zich elites. Tegenwoordig gebeurt dat vooral op basis van opleiding en beroep. De begrippen meritocratie en diplomademocratie zijn daar de woorden voor geworden. Het zijn ook kritische begrippen, die het erin geïmpliceerde onderscheid ook meteen ter discussie stellen. Dat geldt ook voor het elitebegrip zelf, dat vooral nog gebruikt wordt in verwijtende zin. Het suggereert nu een verschil, dat als ongerechtvaardigd gezien wordt en in zijn consequenties ook als onrechtvaardig. De gevoeligheid voor ongelijkheid in rechten is nu zo groot geworden, dat zodra geconstateerd wordt dat daarvan sprake is vrijwel onverdeeld directe actie van de politiek wordt verwacht. De vermindering van ongelijkheid in kansen is in de politiek voor bijna elke partij een belangrijke doelstelling gebleven.

Ongelijkheid in positie vraagt van de hoger geplaatste uiterste terughoudendheid in de omgang daarmee om de pijn van het verschil zo draaglijk mogelijk te houden. Met het begrip ‘onderhandelingshuishouden’ heeft de socioloog Abram de Swaan (1979) treffend uitdrukking gegeven aan de bereidheid van ouders om hun kinderen mee te laten praten en minstens ten dele ook mee te laten beslissen over de keuzes die in het gezin gemaakt moeten worden. Uiteraard bepalen de ouders, al was het maar op grond van financiële overwegingen, hoe zwaar de mening van de kinderen gewogen zal worden. De onderhandeling met de kinderen is een spel, al wordt het zeker serieus gespeeld. De overgang van ‘bevelshuishouding’ naar onderhandelingshuishouden is niet beperkt gebleven tot het gezin. De instelling van ondernemingsraden in bedrijfsleven en organisaties, de opkomst van leerlingen- en patiëntenraden en allerlei andere nieuwe instituties met als doel de hardheid van het verschil tussen de bevelenden en de bevolenen te mitigeren, getuigen er eveneens van.

Gevoelig voor ongelijkheid

Ongelijkheid is soms niet te vermijden en vaak ook moeilijk te verbloemen. Op welke gronden verschil gemaakt mag worden, verandert met de tijd. Geslacht, leeftijd, afkomst, seksuele voorkeur, handicap, geld of herkomst zijn discutabel of zelfs taboe geworden als bron van ongelijkheid. De gevoeligheid daarvoor is groot en emancipatiebewegingen zijn er ook steeds op gericht ongelijkheden ongedaan te maken. Opleiding en beroep zijn de belangrijkste en tot op zekere hoogte ook nog meest geaccepteerde bronnen van ongelijkheid geworden. Tot op zekere hoogte, want ook de meest deskundige, de meest ervarene of de hoogst gepositioneerde moet er altijd rekening mee houden dat er kritisch naar hem of haar gekeken wordt. Imponeergedrag maakt weinig indruk en roept juist verzet en hoon op. Een zeker vertoon van bescheidenheid wordt juist bij een gezagsdrager gewaardeerd. Wanneer hij zijn ondergeschikten, dan meestal ‘medewerkers’ of

‘collega’s’ genoemd, ook het gevoel van uiteraard altijd gelijkwaardigheid, maar feitelijk ook gelijkheid weet te geven door zichzelf als aan hen gelijke te presenteren, neemt de waardering nog toe. Wie in deze rituelen van gelijkheid een moderne vorm van hoffelijkheid wil zien, heeft sociologisch gezien zeker gelijk, maar zal het sociaal niet krijgen.

Door de tijd heen gezien is informalisering van de omgangsvormen en de maatschappelijke verhoudingen de meest opvallende culturele uitdrukkingsvorm van het egalitarisme gebleken.

Dat is te zien in de kleding (vrijetijds-kleding ook op het werk), in de aanspreekvorm (het algemeen worden van de ‘je’ vorm) en in het taalgebruik (het gewoon worden van het gebruik van platte woorden en ‘slang’). Dat ook in een relatief korte tijdsspanne de ontwikkelingen snel kunnen gaan, is zelfs autobiografisch vaak gemakkelijk en ook met de nodige vertedering te illustreren met behulp van foto’s en teksten. Dat helpt ook om beter te beseffen dat zelfs de als behoorlijk egalitair geldende Nederlandse samenleving toch niet altijd zo egalitair is geweest als we nu graag als dragend deel van ons geestesmerk willen zien.

Geneigd tot baldadigheid

Huizinga, die als hoogleraar zeker niet met zijn voornaam, maar altijd als professor werd aangesproken, rept er ook niet van. Hij spreekt wel van de ‘effenheid van het nationale leven’, van het ‘gemis aan publieke wellevendheid’, van ‘krenterigheid’ en opmerkelijk genoeg ook van de ‘vrijdom der baldadigheid’, waarmee hij de opvallende vrijheid in gedrag van de jeugd bedoelt. Dat viel buitenlandse bezoekers in de zeventiende eeuw al op en het vindt tegenwoordig zijn positieve afspiegeling in metingen die de Nederlandse jeugd tot de ‘gelukkigste’ van de wereld maakt. De oorzaak van de vrijheid en de baldadigheid moet zeker gezocht worden in de in Nederland sterk gewortelde en gewaardeerde traditie van huiselijkheid en gezinsleven. Ouders en kinderen, het kerngezin, vormen samen een huishouden met voor ieder gezinslid ook een behoorlijke mate van persoonlijke vrijheid. Dat was vroeger al zo en is ook terug te zien in de Nederlandse schilderkunst vanaf de zeventiende eeuw. In huis is men sterk bij elkaar betrokken, zelfs toen er nog geen sprake was van een onderhandelingshuishouden, maar buiten de deur was men opvallend vrij. **Vrouwen konden zich vrij bewegen en ook zonder begeleiding reizen.** Het land was veilig, heel uitzonderlijk in die tijd, en dat gold ook voor de openbare ruimte. Kinderen hadden eveneens een grote vrijheid om op straat, in het veld en met elkaar te spelen. Ook dat is nog steeds zo en er is nog altijd weinig begrip voor mensen die dat hinderlijk, laat staan gevaarlijk

vinden. Een zekere mate van baldadigheid – van jongens uiteraard – en dus van het ontbreken van toezicht wordt daarbij gewoon en zelfs gezond gevonden.

Zo gelijk mogelijk

Deel van de burgerlijke cultuur is de acceptatie van de eigen leefwereld van het kind en van de rol van andere kinderen in de ontwikkeling naar volwassenheid. In aristocratische kring en tot ver in de vorige eeuw in vorstenhuizen was daar net zo min sprake van als van de vrije keuze van de huwelijks-partner. In die zin is ook daar nu sprake van een proces van verburgerlijking. De gelijkheid in vrijheid die men bij de gewone burger ziet, willen ook prins en prinsessen zich niet meer laten ontnemen. Zij willen zelf hun partner kunnen kiezen, zelf hun kinderen opvoeden en hun privé-leven beschermen. Door hun geboorte blijven zij bijzonder en worden ook door de grondwet bijzonder gehouden, maar binnen dat kader willen zij vooral zo gewoon en dus zo gelijk mogelijk aan ‘iedereen’ en dus burger zijn.

detail Boerenherberg [blz. 26]

In de tijd van Huizinga waren de omgangsvormen in Nederland zeker nog niet informeel te noemen, maar de hoffelijkheid, die in aristocratisch gedomineerde samenlevingen ook tegenwoordig nog de meest alledaagse conversatie kleurt, was hier ook toen al niet sterk ontwikkeld. Inmiddels is men er in Nederland zelfs trots op over vrijwel elk onderwerp eerlijk en onverbloemd te kunnen zeggen wat men vindt, een houding die in het buitenland eerder als bot en zelfs beledigend wordt gezien. Voor gezagsdragers geldt dan weer dat zij buiten hun functie aan hun uitspraken geen extra gewicht mogen toekennen op grond van het gezag dat met hun functie verbonden is. Hun functie mag het verschil maken, als persoon zijn ze gelijk aan ieder ander.

‘Satisfait’-zijn

De vaststelling dat ook in vorstenhuizen in één of twee generaties een proces van verburgerlijking is opgetreden, houdt zeker geen veroordeling in. Burgerlijk is, al wordt het woord vaak wel in die zin gebruikt, niet hetzelfde als kleinburgerlijk in de betekenis van bekrompen, zuinig, saai en smakeloos. Het kan zich wel in die richting ontwikkelen,

zoals een aristocratisch bestaan altijd het risico van spilzucht, arrogantie en egocentrisme inhoudt. Huizinga beschouwt de Nederlander als in essentie burgerlijk in alle betekenissen van het woord. In kennelijk een poging het hele spectrum van kleinburgerlijkheid tot haut-bourgeois te dekken, ziet hij het ‘satisfait’-zijn als positief kenmerk bij uitstek van de burger. Schrijvend in de dertiger jaren van de vorige eeuw duidt hij dat in eerste instantie politiek en maatschappelijk als een geringe geneigdheid tot fanatisme en extremisme, hoogstens tot een bereidheid mee te gaan in een ‘gematigde’ vorm daarvan. Burgers willen het ‘hoofd koel houden’ en daar kunnen we alleen maar blij mee zijn, zo luidt zijn oordeel.

In meer economische zin is ‘satisfait’-zijn natuurlijk ook de positieve uitkomst van het streven naar het bezit en behoud van een rustig en comfortabel bestaan. Dat was door de grote economische crisis van de dertiger jaren toen zeker niet meer vanzelfsprekend. Als de burger de bodem onder zijn bestaan ziet wegvallen, verliest hij, beroofd van werk en inkomen en niet begiftigd met de genade van de hoge geboorte, alles wat hem maatschappelijk en persoonlijk bepaalt. Niet langer iemand van stand wordt hij deel van de onderklasse van armen. De verleiding is dan groot om te kiezen voor een radicale omwenteling of in ieder geval voor de beloften van wat we nu populistische bewegingen noemen.

De inrichting van de verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog was uitdrukkelijk ook bedoeld om door een stelsel van sociale zekerheid de burger zijn maatschappelijke positie te laten behouden en daarmee ook zijn mogelijke bevattelijkheid voor totalitaire ideologieën en extreme politieke keuzes te verkleinen. Nu aan het begin van de eenentwintigste eeuw de condities van de sociale zekerheid minder genereus zijn geworden, is ook het gevoel van ‘satisfait’-zijn zodanig verminderd dat er politieke partij- en zijn gekomen wier inzet is die vorm van gemoedsrust, want dat houdt ‘satisfait’-zijn meer in dan zelfgenoegzaamheid, weer in ere te herstellen.

Boze burgers zijn per definitie niet ‘satisfait’ en dan dreigt voor iedere regering de kans op een eigen ‘plakkaat van verlatinghe’.

De verzorgingsstaat die in de vijftiger en zestiger jaren van de vorige eeuw is opgebouwd, was en is er bij uitstek op gericht voor iedere individuele burger gelijkheid en vrijheid tot reële mogelijkheden te maken. Het grote verschil met de tijd van Huizinga

detail De heide [blz. 13]

42

43

is misschien wel dat de burger toen ‘satisfait’ was met zijn lot – hij had het goed en beter dan vele anderen -, terwijl de burger nu vooral ‘satisfait’ is als hij zijn bestaan naar eigen keuze en voorkeur vorm kan geven. In een egalitaire samenleving is dat beter mogelijk dan in een samenleving die door elites wordt bepaald. Mede daarom is de gevoeligheid voor verschillen die als elitair worden beleefd in de huidige samenleving zo groot geworden. De ‘ander’ heeft niets over ons te zeggen en spreekt ook niet namens ons, tenzij wij hem die opdracht geven. Wij kiezen onze leiders.

Burgers en buitenlui

“Het contrast stad en land ... in Nederland een factor van ondergeschikte betekenis. ... Het landelijk gedeelte der Nederlandse bevolking heeft door de dichte bewoning, de kleine afstanden, het gemakkelijke verkeer en het algemene volksonderwijs eigenlijk sinds lang burgerlijke zeden aangenomen.”

Toen Huizinga dat schreef telde Nederland ongeveer de helft van het aantal inwoners van nu en reden er minder dan 100.000 personenauto's. Nu zijn het er meer dan honderd keer zoveel. Delen van het platteland hadden destijds nog geen elektriciteit, waterleiding of riolering. Leerplicht was er al wel, tot 12 jaar tegen feitelijk 18 nu, maar de meeste kinderen volgden toch niet meer dan hoogstens enkele jaren onderwijs na de lagere school.

De ruim tachtig jaar tussen toen en nu hebben Huizinga's uitspraak wel steeds meer waar gemaakt en het verschil tussen de dertiger jaren en het landelijke Nederland van het midden van de negentiende eeuw was in verhouding veel groter. Met 'burgerlijke zeden' waren de meeste boeren en vissers nog niet bekend. De meerderheid leefde in armoede en in omstandigheden die niet veel anders waren dan in de zeventiende eeuw. Voor de welvarende burgers in de Gouden Eeuw waren de afbeeldingen van het boerenleven bij Isaac van Ostade al even verwijderd van het eigen leven als foto's van het platteland in India of Kenya voor de stedelingen van nu.

Net als nu was er al wel het gevoel dat het leven 'buiten' heftiger en echter was dan het eigen leven. Misschien kon men om die reden ook wel naar een eenvoudiger bestaan verlangen, zoals in de achttiende eeuw de Franse koningin Marie-Antoinette in het park van Versailles haar eigen boerenidylle tot werkelijkheid kon maken. Een gespeelde werkelijkheid, want de bekoring van het buitenleven en buiten wonen maakte de afstand tussen stedeling en plattelander fysiek wel kleiner, maar sociaal zeker niet. Ook nog in de tijd van Huizinga was er anders dan in de vorm van een dienstverband als huishoudelijke hulp of tuinman nauwelijks contact tussen de echte dorpling en de stedeling die de rust van het buitenleven zocht. Rangen en standen bepaalden wie op welke manier en in welke situaties met wie kon omgaan. Eén van de schilders van het landleven in Laren had in zijn atelier een boerenbinnenhuisje laten nabouwen, niet alleen omdat het zo

gemakkelijker was het leven van de Larense boeren en herders en hun gezinnen weer te geven, maar ook omdat het zo aangener werken was dan in de rokerige en van vlooi en luizen vergeven echte behuizingen.

Rijk en arm

Het verschil tussen rijk en arm en tussen hoog opgeleid en laagopgeleid was vroeger in het dagelijks leven en in de woon- en werkomgeving dramatisch. In de steden zijn van de huizen uit de negentiende eeuw de beste en mooiste behouden gebleven, de krotten en de kelderwoningen zijn helemaal verdwenen (Van der Woud 2010). In wijken als de Pijp in Amsterdam worden kleine etages waar tot nog geen vijftig jaar geleden zonder enig comfort hele gezinnen huisden, nu bewoond door één- en tweepersoonshuishoudens voor wie centrale verwarming, een doucheruimte en een moderne keuken vanzelfsprekend zijn.

De aanwezigheid in het eigen huis van dat comfort – in de tijd van Huizinga ook voor welvarende burgers als hij vaak niet beschikbaar of alleen mogelijk dankzij de inzet van personeel – is inmiddels ook voor de mensen met de laagste inkomens gewoon geworden. In die zin is het verschil in leefstijl tussen de sociale lagen echt veel kleiner geworden, maar in meer informele vorm zijn ze toch nog steeds aan te wijzen. Kleding, haardracht en lichaamsversiering zijn nog altijd zeer sociaal bepaald. Taalgebruik en humor, voorkeur voor bepaalde sporten en vakantiebestemmingen, eetgewoonten en drankvoorkeuren, het is sociaal nog steeds te voorspellen op basis van opleiding en omgekeerd kan ook opleiding en sociale status met behulp van die kenmerken bepaald worden. In vergelijking met veel andere samenlevingen mag Nederland dan al in de dertiger jaren van de vorige eeuw gezien worden als een relatief egalitaire samenleving, maar vanuit het heden terugkijkend valt juist het sterk gelaagde karakter van de samenleving toen op.

Over tachtig jaar zal datzelfde oordeel waarschijnlijk over het Nederland van nu geveld worden, **tenminste als we ervan uit mogen gaan dat de tendentie naar meer gelijkheid en ook naar meer vrijheid in het sociale contact zich zal voortzetten**. Er zijn nog geen aanwijzingen dat dit zal veranderen, maar hoe kleiner het onderscheid in formele zin, hoe groter de kans dat de nog bestaande formele verschillen aan beide zijden ook als pijnlijk beleefd worden. Onderzoek naar de samenstelling van sociale netwerken toont ook steeds weer aan hoe groot de overeenkomst in status en opleiding tussen de leden van een netwerk is.

Naast deze altijd al bestaande scheidslijnen is er nu ook het verschil naar etnische herkomst, dat ook in de tweede en derde generatie nog steeds heel duidelijk aanwezig is.

Als het verschil door vooroordelen ook echte nadelen met zich meebrengt, zoals onlangs bleek uit de mede door het opleidingsniveau van de ouders bepaalde verschillen in schooladviezen aan kinderen, wordt dat in het streven naar zo groot mogelijke gelijkheid van kansen ook gezien als iets waar wat tegen gedaan moet worden. Tot op zekere hoogte zou je kunnen zeggen dat Nederland van een land waar iedereen geacht wordt zijn plaats te weten, veranderd is in een land waarin iedereen de kans moet krijgen op grond van prestaties de bij hem of haar passende plaats te vinden. Dat is wat een meritocratie of diplomademocratie inhoudt. Niet egalitair in de zin dat er geen verschil meer zou zijn of mogen zijn, maar **wel egalitair in de zin dat iedereen gelijke en bij de eigen mogelijkheden passende kansen hoort te krijgen**. Verschil mag er zijn, voor zover het de uitkomst is van talent of prestatie.

Vlak en gelijk

Het is altijd gevaarlijk de fysieke kenmerken van een land weerspiegeld te willen zien in het volkskarakter. De begrenzing van Nederland is historisch toevallig en in min of meer dezelfde geografische omstandigheden is de bevolking van Vlaanderen, Noordrhein-Westfalen en Nedersachsen in sociaal opzicht toch duidelijk anders dan de bevolking van ons land. Binnen de grenzen van wat sinds twee eeuwen Nederland is zijn er ook weer grote verschillen, vooral in sociaal, economisch, religieus en tegenwoordig ook etnisch opzicht. Er is ook een groot verschil in leefstijl met het zelfs nog recente verleden.

Niettemin is het waar dat de Nederlanders in internationale vergelijking gemiddeld opvallen door hun **geringe geneigdheid tot hiërarchie, formalisme en hoffelijkheid**. Wie voor het eerst zaken gaat doen in het buitenland, krijgt ook vaak als waarschuwing mee dat het er elders anders aan toegaat dan in Nederland. Dat ‘anders’ heeft dan altijd betrekking op beleefdheids- en omgangsvormen. Die zijn elders belangrijker dan hier en tegelijkertijd wordt snelheid in het zaken doen en ter zake komen minder op prijs gesteld, maar is men ook minder gemakkelijk in het geven van vertrouwen.

detail Scheveningse vrouwen [blz. 50]

“Dat vlakke land dat het mijne is
Met de loop van de dagen als enige reis
En wegen van regen als enige groet
Met een hemel zo laag dat het deemoedig maakt
Dat vlakke land dat het mijne is.”

uit 'le plat pays' van Jac Brel

Er is niets op tegen de vlakheid van het land als symbool te zien voor een samenleving die zichzelf graag als egalitair ziet, en het streven naar eerlijke en gelijke verdeling van de mogelijkheden en de rijkdommen, tot richtinggevend principe heeft verheven. Als symbool is het vlakke land niet de oorzaak van een egalitaire samenleving, al helpen een aantal van de bijzondere kenmerken van de natuurlijke gesteldheid wel bij de verklaring van de ontwikkeling tot een egalitaire samenleving. De weergave van ons land in de schilderijen van de laatste eeuwen heeft geen symbolische betekenis in deze zin van het woord. Het zijn wel schilderijen die ons hebben geholpen ons met de eigenaardigheden van onze geografie te identificeren en er ook van te gaan houden. Ze waren ook altijd bedoeld voor burgers, om door hen naar eigen voorkeur gekocht te worden en voor eigen plezier de eigen wanden te sieren.

detail Vissers en boeren [blz. 54]

LITERATUUR

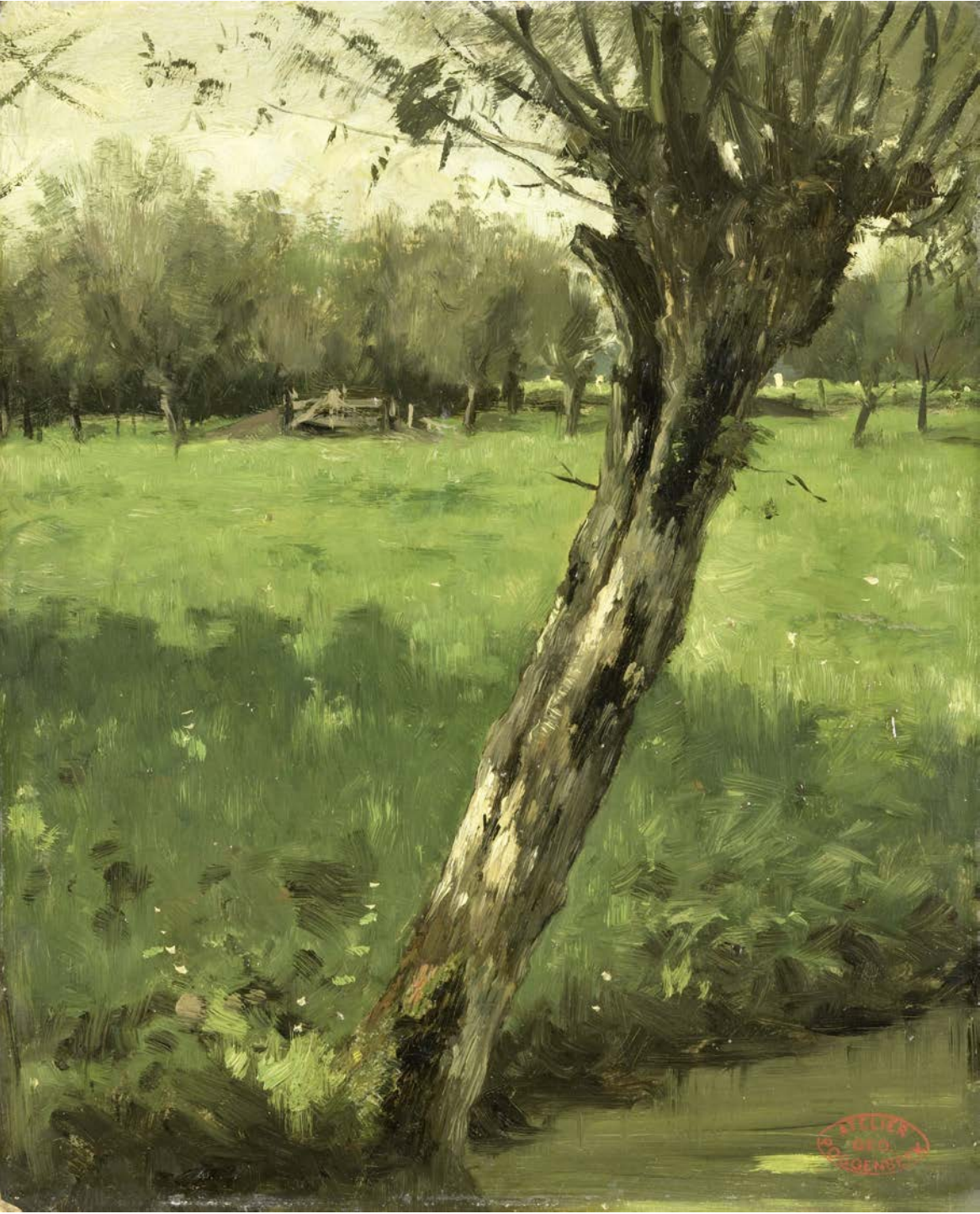
Huizinga, J. (1934; 1960)
Nederland's geestesmerk – In: idem – De Nederlandse natie
Haarlem, Tjeenk Willink, blz. 144-187

Schama, Simon (1987)
Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw
Amsterdam, Contact

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007)
Identificatie met Nederland
Amsterdam, Amsterdam University Press

Swaan, Abram de (1979;1981)
Uitgaansbeperking en uitgaansangst – In : idem – De mens is de mens een zorg
Amsterdam, Meulenhoff, blz. 81-115

Woud, Auke van der (2010)
Een koninkrijk vol sloppen: achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw
Amsterdam, Bert Bakker

Geo Poggenbeek (1853-1903)
De wilg, ongedateerd

olieverf op karton, 26 x 22 cm

legaat van de heer C.D. Reich

Geo Poggenbeek heeft aan het Hollandse land een jonge, heldere kleur groen meegegeven. Een uiterst bescheiden Amsterdammer, die graag wilgen, kalfjes, koeien en stadjes schilderde.

Willem Roelofs (1822-1897)
Landweg bij Laren, ongedateerd
olieverf op doek, 30 x 43 cm
legaat van de heer H.F.W. Jeltjes, Velp

Willem Roelofs schilderde in de open lucht, en plein air. Hij prikte het schilders-
linnen met punaises in zijn schilderkist.

Willem Roelofs (1822-1897)
In de uiterwaarden van de IJssel, ongedateerd
olieverf op doek, 27 x 44 cm
legaat van mevrouw V.R. van Poelgeest-Spatkova, Amsterdam

Willem Roelofs wilde, naar eigen zeggen, 'de adem der natuur' schilderen. Hij woonde lange tijd in Brussel, maar kwam in augustus en september altijd naar Holland, Gelderland en Drenthe. België kon hem niet bekoren. Hij was verknocht aan ons landschap. Een recensent schreef in 1889 over zijn werk: "Het lijkt alsof de schilder zijn penseel in het zonlicht zelf heeft gedoopt."

"Afstanden mat men in uren gaans, zodat ze konden rekken of krimpen al naar gelang iemands wandeltempo."

Auke van der Woud

"Naast de grote leegte is de grote natheid het tweede kenmerk van de bebouwde grond in de 19e eeuw."

Auke van der Woud

Jacob van Ruisdael (1628-1682)
De voorde, ongedateerd
olieverf op doek, 67 x 85 cm
aankoop met steun van de Vereniging Rembrandt

Van zijn leven is weinig bekend, van zijn werk des te meer. Jacob van Ruisdael woonde in Haarlem en Amsterdam. Zijn beroemdste werk is 'De molen bij Wijk bij Duurstede', te zien in de Eregalerij van het Rijksmuseum. Jacob van Ruisdael had in zijn werk wel iets van een dramaqueen. Hij schilderde zijn landschappen net iets imposanter dan in werkelijkheid en de wolkenluchten nog stormachtiger. Bij 'De voorde' spelen kinderen en laat een koetsier zijn paarden in het water drinken.

"Nederland hoort met andere Noord-Europese landen tot een groep landen met een lage machtafstand, met een voorkeur voor overleg tussen ondergeschikten en bovengeschkikten, egalitair gericht. Heel anders dan Frankrijk en Spanje, en zelfs België; landen met een grotere machtafstand."

Geert en Gert Jan Hofstede

Philip Sadée (1837-1904)
Scheveningse vrouwen bij
het nalezen van een gerooid
aardappelveld, 1874

olieverf op doek, 61 x 121 cm

Na het rooien mochten de allerarmsten een veld nazoeken op achtergebleven aardappels. Het is een haast bijbels tafereel: een vrouw knielt bij een mand, een ander schept en de laatste verzamelt de aardappels in haar schort. Sadée werd in 1837 in Den Haag geboren. Hij leerde al heel jong tekenen en reisde veel door Europa. Toch bleef zijn geboortestreek trekken. "Doch de liefde tot zijn land is ieder aangeboren en zo kwam ik na vele omwegen weer terug tot onze eigen zee-kusten, waar een verblijf in Zandvoort of te Scheveningen mij veel schonere dingen te zien zouden geven." In Scheveningen schilderde Sadée het dagelijks leven op het strand en in de duinen. Hij was bevriend met Julius J. van de Sande Bakhuyzen.

“Ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden bestond de overgrote meerderheid van de stedelingen uit arme neringdoenden, werklieden in allerlei soorten bedrijf, scheepslieden en vissers. Van de plattelandsbevolking was de helft tot twee derde werkzaam in het agrarisch bedrijf. In sommige streken bestond ook op het platteland de helft van de bevolking uit paupers.”

Remieg Aerts

Hendrikus van de Sande Bakhuyzen (1795-1860)
De schilder zelf, schilderend in een weidelandschap met vee, 1850
olieverf op paneel, 72 x 97 cm

Hendrikus was een Hagenaar met een atelier aan de Nieuwe Haven. Hij legde zich toe op het schilderen van dieren en landschappen, duidelijk geïnspireerd door Paulus Potter. Hij werkte in de open lucht, gaf les aan Willem Roelofs en wordt beschouwd als een van de voorlopers van de Haagse School. Hij schilderde dit zelfportret in opdracht van een Amerikaans verzamelaar, die al een Gelders landschap met koeien en een paard van hem in bezit had.

“Denkend aan Europa zie ik de Franse keuken, de Griekse tragedie, de Duitse romantiek, de Hollandse meesters, het Scandinavisch design, de Russische roman.”

Pieter Steinz

Julius Jacobus van de Sande Bakhuyzen (1835-1925)
Landschap in Drenthe, 1882

olieverf op doek, 55 x 96 cm

Julius, geboren in Den Haag, kreeg zijn eerste schilderlessen van zijn vader Hendrikus van de Sande Bakhuyzen. Hij bracht de meeste zomers in Drenthe door, soms samen met zijn vriend Willem Roelofs. De provincie Drenthe was geliefd vanwege de ongerepte natuur, de zandverstuivingen en schaapskuddes.

“De Nederlandse bodem bestond rond 1800 voor ongeveer een derde deel uit woeste grond. De Drentse heidevelden en hoge venen hadden diepe uitlopers in Zuidoost-Friesland en Zuidoost-Groningen; de provincie Drenthe zelf was grotendeels, voor zo'n 70%, woest.”

Auke van der Woud

Jacob Savery (II) (1592-1651)
Landschap met korenvelden, ongedateerd

olieverf op paneel, 29 x 42 cm

aankoop met steun van de Vereniging Rembrandt

Over de weg gaan reizigers en een herder met schapen. Op de voorgrond zitten twee zigeunerinnen die twee boeren de hand lezen. Het is duidelijk dat het landschap al in de eerste helft van de 17e eeuw in cultuur gebracht was, getuige de korenvelden. Op verschillende plaatsen zijn landarbeiders met zeisen of rieden in de weer. Het paar rechts heeft andere prioriteiten. De twee schaapskudden illustreren het gebruik van de overige gronden. Het Vlaamse gezin Savery ontvluchtte, zoals veel anderen rond 1584, de Zuidelijke Nederlanden. Het gezin trok naar Haarlem en later naar Amsterdam. Deze migratie was zeer bevorderlijk voor de welvaart en het cultureel klimaat in de 17e eeuw in Holland.

“Toen in het jaar 960 de IJslandse Viking Egil door de Lage Landen reisde, beschreef hij al een vlak land waarin sloten waren gegraven die vol water stonden en waarmee akkers en weiden werden afgegrensd. Zelfs typische natuurgebieden zijn hier soms van oorsprong mensenwerk – bijvoorbeeld de zandverstuivingen in Drenthe, Gelderland en Overijssel, ontstaan door overbegrazing van het vee, en sommige Friese en Hollandse meren, het resultaat van al te enthousiaste turfstekerij.”

Geert Mak

“De religieuze samenleving van de negentiende eeuw hield bloeiende akkers voor bewijzen van de Goddelijke existentie; de woeste gronden waren daarentegen het domein van de duisternis, onland, de eenzame plaats waar moerasgassen, nevelsluiers, vuurvliegjes en andere verschijnselen zich als naar rust zoekende gestorvenen konden voordoen. Toch zijn er altijd mensen geweest die zich in de periferie van de woeste gronden vestigden en zich daar met minimale condities een bestaan verwierven.”

Auke van der Woud

Hendrik Willem Schweickhardt (1746-1797)
Landschap met vissers en turfstekende boeren in het laagveen, 1783

olieverf op paneel, 28 x 38 cm

Hier wordt turf, een belangrijke brandstof, onder de grondwaterspiegel vandaan gehaald; een veel gebruikte techniek in West- en Noord-Nederland. De man in het bootje baggert veen uit het water, dat vervolgens over het land wordt uitgespreid. De vrouw op de achtergrond stampt het in de zon drogende

veen tot een harde massa. Daarna wordt het met een spade in handzame blokken gestoken. De turven liggen in stapels op het land te drogen. Schweickhardt is geboren in Duitsland, woonde jarenlang in Den Haag en is gestorven in Londen.

“Het veendek heeft eeuwenlang de gewesten in Noord-, West- en centraal Nederland van brandstof voorzien.”

Auke van der Woud

Johannes Tavenraat (1809-1881)
Zandafgraving, 1839

olieverf op papier op hardboard, 28 x 37 cm
schenking van de Stichting 't Schou

De Rotterdammer Tavenraat kreeg in zijn tijd veel kritiek op zijn werk, maar het kon hem niet schelen. Hij was rijk en hoefde niet van de opbrengst van zijn

werk te leven. Hij schilderde met losse brede toetsen, spontaan en direct. Deze zandafgraving schilderde hij in de omgeving van Ginneken.

Wouter Johannes van Troostwijk (1782-1810)
Een bouwhoeve in Gelderland,
ca. 1805

olieverf op doek, 45 x 40 cm

Van Troostwijk overleed op 28-jarige leeftijd, liet acht schilderijen na, waarvan er vier in het bezit van het Rijksmuseum zijn. Van Troostwijk is van alle schilders in de tentoonstelling Lage Landen misschien het minst bekend, maar desondanks één van de grootste talenten. In het dagelijks leven was hij conciërge op het stadhuis van Amsterdam. Hij is een meester in de atmosferische weergave van het licht. Hij componeerde geen ideale natuur. Hij gaf liefdevolle aandacht aan alledaagse motieven, zoals hier een bleekveld bij een Gelderse boerderij. Het heldere licht en het rijpe groen maken dit een echt Hollands landschap.

“Hoewel de erfenis van de wereldwijd befaamde Hollandse school van de Gouden Eeuw altijd zwaar op de jonge kunstenaars drukte, wisten sommigen in een bijna bewuste intensivering van hun blik een nieuwe poëzie te ontlokken aan de microkosmos van het boerenland. De jonggestorven Van Troostwijk leek zich in zijn Gelderse landschappen tot een Nederlandse John Constable te ontpoppen.”

Ronald de Leeuw

57

“Het gematigde karakter van Nederland is voor een deel te verklaren uit de traditie. De aristocratie heeft in de lage landen een betrekkelijk ondergeschikte rol gespeeld; dit was een streek waar burgers het voor het zeggen hadden.”

Piet de Rooy

Sebastiaan Vrancx (1573-1647)
De oprijlaan, ongedateerd

olieverf op paneel, 27 x 34 cm

Een elegant gezelschap wandelt over de oprijlaan voor een landhuis, dat omgeven is door een brede gracht. Links is een boerenhofstede te zien, en weiden waarin vee wordt gemolken. Een man en een vrouw rusten in het gras. Rijke Amsterdammers stichtten in de 17e en 18e eeuw landgoederen en buitenhuizen. Ze verlangden naar een buiten. De tuinen bij de huizen waren prachtig, meestal geïnspireerd door de formele Franse stijl van tuinarchitectuur. Rijk wonen buiten de stad is benoemd als één van de vijftig vensters uit de canon van de Nederlandse geschiedenis. Veel van de nu nog bestaande natuur is te danken aan deze particuliere initiatieven.

Johan Hendrik Weissenbruch (1824-1903)
Duinlandschap, ongedateerd
olieverf op paneel, 21 x 34 cm
schenking van de heer en mevrouw Drucker-Fraser, Montreux

Vincent van Gogh noemde Johan Hendrik Weissenbruch waarderend 'le joyeux Weiss'. Hij schilderde veel in het Groene Hart: polders, molens, luchten. Hij was bevriend met die andere polderschilder Willem Roelofs. Weissenbruch zei ooit: "Als ik mooie hoekjes mooi strand, mooie vaarten, mooie luchten zag, of op het duin naar de zee tuurde, ging ik in het schone, in de natuur op." Anders dan Roelofs was Weissenbruch honkvast. Hij kwam Zuid-Holland bijna nooit uit. In de wijde omgeving van Den Haag en Gouda tekende hij in de vrije natuur met krijt en werkte hij zijn tekeningen in het atelier uit.

“De duinen hadden al lang voor 1800 een ambivalente betekenis. Ze waren onmisbaar tegen de zee en werden daarom de eeuwen door zo goed en kwaad als het ging met helm en stro beplant om ze voor verstuiving te behoeden. Tegelijkertijd werden ze grosso modo beschouwd als woeste grond waar niemand anders dan jagers en stropers iets te zoeken had.”

Auke van der Woud

Willem Witsen (1860-1923)
Moestuin, ongedateerd
olieverf op paneel, 27 x 35 cm
legaat van de heer A. van Wezel, Amsterdam

Willem Witsen is vooral bekend geworden met zijn Amsterdamse stadsgezichten. Maar hij kwam ook wel eens buiten, zoals deze geschilderde schets bewijst. De Tachtigers behoorden tot zijn vriendenkring: Willem Kloos en Herman Gorter. Na zijn huwelijk verhuisde hij van Amsterdam naar Ede, 1894, waar hij vermoedelijk 'Moestuin' schilderde.

“Als de Française een verleidelijke pump is, de Italiaan een soepele loafer en de Duitser een legerlaars, dan is de Hollander (m/v) een klomp. Een klomp hoort in de drassige klei, twee voeten stevig op de grond, niks geen tralala of hupsakee. Praktisch, zuinig, koppig en stug.”

uit: Nederland. Een objectief zelfportret in 51 voorwerpen

Jan Wijnants (1632-1684)
Landschap met twee jagers,
ongedateerd

olieverf op doek, 37 x 34 cm

De jager op de weg gebaart naar zijn twee kompanen op het duin, tegen de bosrand aan. Eén houdt twee hazen in zijn hand, de ander klimt net naar de duinkam toe. Honden snuffelen en rennen langs het duin omhoog en omlaag. In de verte, waar de weg uit het zicht verdwijnt, dribbelt een kudde voor een herder uit. Een stier beklimt een koe. Beweging in een roerloos land.

Jan Wijnants (1632-1684)
Landschap met vee op een
landweg, ongedateerd

olieverf op paneel, 27 x 35 cm

Dit zeventiende eeuwse schilderij laat goed zien in welke traditie negentiende eeuwse kunstenaars staan.

Met de overheersende paarsblauwe tonen creëerde Wijnants bovendien een prachtige sfeer.

Jan Wijnants werkte in Haarlem, Rotterdam en Amsterdam. Hij gaf zijn duinlandschappen een Italiaanse touch mee, hoewel hijzelf nooit in Italië geweest was.

“Het Hollands landschap ontleent zijn grootsheid niet aan indrukwekkende gebeurtenissen die erin worden gelokaliseerd of aan belangwekkende personen die onze aandacht vragen, maar aan de verhevenheid van de verte zelf, aan de pure aanwezigheid van de natuur.”

Ton Lemaire

**Zeven vragen
aan vijf directeuren
van stadsmusea**

M5 vlnr: Cees Meijer, Marc de Beyer, Hugo ter Avest, Ad Geerdink en Tiana Wilhelm

Vijf directeuren van vijf stadsmusea in Nederland hebben begin 2017 afgesproken structureel te gaan samenwerken. Initiatiefnemer tot deze afspraak was Gerard de Kleijn, voormalig directeur van Museum Gouda. De vijf musea liggen verspreid over Nederland; Noord, Oost, West, Zuid én Midden zijn vertegenwoordigd. Alle vijf musea richten zich primair op de geschiedenis van en de kunst uit de eigen regio. Dat schept een band. En er zijn meer overeenkomsten. De betreffende musea zijn alle vijf gevestigd in karakteristieke gebouwen in een oude binnenstad. De directeuren hebben al eerder samengewerkt in het project 'Rembrandt in Zwart-Wit'. Die samenwerking is goed bevallen; ook bij de leden van de staf. De relaties zijn vriendschappelijk. De directies vertrouwen elkaar en gunnen elkaar iets. Kortom, het ideale uitgangspunt voor een intensieve samenwerking. De vijf hebben een stichting opgericht, M5: stichting De vijf samenwerkende musea in Nederland. Deze stichting richt zich op het bevorderen van collectiemobiliteit. Dat wil zeggen: de rijkdom die ligt opgeslagen in museale depots opdiepen en laten rouleren, meer toegankelijk maken voor het publiek in onze regio's.

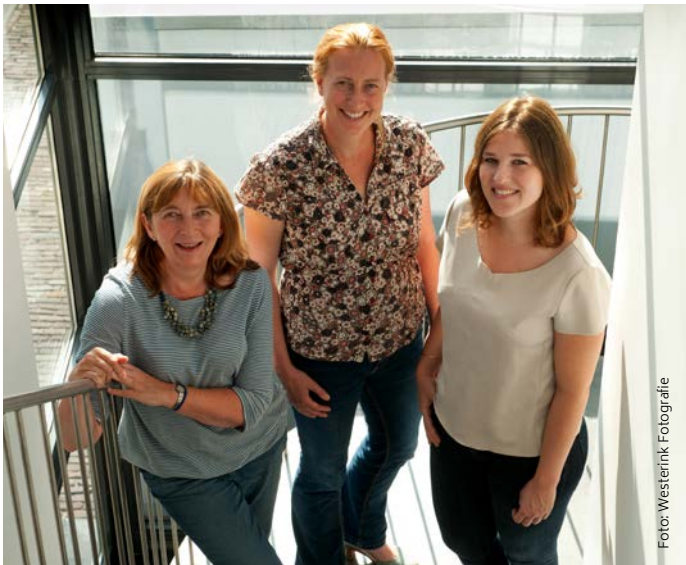
Om het doel te bereiken heeft de stichting M5 contact gezocht met het Rijksmuseum in Amsterdam met de volgende vraag: Onze collecties zijn nu vooral verbonden met de identiteit van onze regio. We willen onze collectie tijdelijk aanvullen voor exposities over de identiteit van Nederland. Daarover willen we met onze bezoekers in gesprek. We zoeken kunstwerken uit de Collectie Nederland die achtereenvolgens iets vertellen over de Aarde, het Water, de Lucht en het Vuur van Nederland. Mogen we de komende jaren 160 kunstwerken lenen uit uw bezit?

Taco Dibbits, directeur van het Rijksmuseum, zei direct 'ja'. Gerard de Kleijn, projectleider van M5, kreeg vervolgens de gelegenheid om de eerste 40 werken uit het bezit van het Rijks te selecteren voor het thema Aarde. Voor deze publicatie bij Lage Landen stelde hij zeven vragen aan de betrokken directeuren:

- Hoe typeer je jouw museum?
- Hoe typeer je jouw stijl van leiding geven?
- Ben je van de klei, het veen of het zand?
- Voel je je allereerst bewoner van je stad, Nederlander of Europeaan?
- Wat is je favoriete schilderij van de Lage Landen?
- Zou je een week directeur willen zijn van een ander museum?
- Wat ik je altijd al heb willen vragen...

**ZEVEN VRAGEN AAN
VIJF DIRECTEUREN
VAN STADSMUSEA**

het team vlnr Lian Jeurissen (conservator), Anita Kuper (educatie) en Anne Stolwijk (PR & Marketing)

Tiana Wilhelm

detail Gezicht op Zutphen van W. Verschuur

detail Gezicht op Voorden van J.J. Zuidema Broos

detail Gezicht op Zutphen vanuit het zuiden van Th.de Bock

museum

–	
aantal objecten	30.000
aantal bezoekers	34.000
medewerkers	9,4 fte
vrijwilligers	100

privé

–	
leeftijd	60 jaar
kinderen	Marieke, dochter van man Adriaan
jaren directeur	10 jaar
eigen collectie thuis	hedendaagse kunst
favoriet Lage Landen	Klaverbloemen [→ blz. 21]

In het middeleeuwse centrum van Zutphen zijn begin 2017 twee musea onder één dak geopend: het Stedelijk Museum Zutphen (historie) en Museum Henriëtte Polak (moderne kunst). Samen vormen ze Musea Zutphen, gehuisvest in het geheel gerenoveerde 17e eeuwse stadspaleis Hof van Heeckeren. Gelegen aan het plein tegenover de imposante Walburgkerk, waarvan het oudste gedeelte uit de elfde eeuw stamt. Tiana Wilhelm zwaait de scepter over beide musea.

Zeven vragen

| Hoe typeer je jouw musea?

Als een plek waar geschiedenis, cultuurhistorie, beeldende kunst en actualiteit samenkomen, maar ook als een 'third place', een derde plek. Thuis is je eerste plek. Waar je werkt of studeert, is je tweede plek. Je 'third place' is de plek waar je graag komt, ideeën opdoet, in discussie gaat, vrienden ontmoet. Zoiets als je stamcafé, maar dan je stammuseum.

| Hoe typeer je jouw stijl van leiding geven?

Ik ben 'playing captain': meewerkend voorvrouw. We hebben maar een klein team. Als er iemand uitvalt, dan vul ik vaak het gat op. Ik ben ook de vooruitgeschoven post van Musea Zutphen; ik zoek de kansen en leg verbindingen. Ik hou van kunst, geschiedenis en van bouwen. Ik heb Engelse taal- en letterkunde gestudeerd, maar als ik mijn studiekeuze nog eens over mocht doen, werd het kunstgeschiedenis of stedenbouw.

| Op welke grond ben je opgegroeid?

Ik ben geboren en getogen in Den Haag. Ik heb er 46 jaar gewoond, overwegend op 'het zand'. Het verschil tussen 'zand' en 'veen' is iets typisch Haags. Den Haag is een gereserveerde stad, de weduwe van Indië, de stad van Couperus. Couperus zei: "Nuance is alles." Dat spreekt mij aan.

| Voel jij je nu Zutphenaar, Nederlander of Europeaan?

Ik voel me op de eerste plaats Indisch, op de tweede plaats Haags en op de derde plaats Nederlands. Mijn roots zijn mijn Indische familie. Het Oosten en het Westen komen daarin samen. Die achtergrond zorgt ervoor dat ik niet snel iets vreemd vind. Ik houd van anders, dat wat afwijkt. Het maakt ook dat ik toch altijd een betrokken buitenstaander blijf, waar ik ook ben. Ik hou van Zutphen waar ik werk, van Arnhem waar ik woon en van mijn geboortestad. Als ik via de Utrechtse baan Den Haag binnenrijd en snackbar 'De Vrijheid' zie en ruik, dan voel ik me thuis komen.

| Met welke drie schilderijen uit de collectie van Musea Zutphen sluit je aan bij Lage Landen uit het Rijks?

Allereerst 'Gezicht op Zutphen' van Wouterus Verschuur. Eén van onze topstukken, een gloeiend werk. Je ziet een ruiter die Zutphen nadert vanaf de andere kant van de IJssel. Torenstad Zutphen toont zich op haar mooist. Door het strijklicht – the magic hour – in een gouden gloed. Je begrijpt waar de bijnaam 'Zutphen, de rijkste' vandaan komt. Uit diezelfde tijd dateert ook 'Gezicht op Voorden' van Zuidema Broos. De gegoede stand bezocht Zutphen en omgeving graag. De vele fraaie buitenhuizen getuigen daarvan. En De Bock schilderde eind 19e eeuw zijn 'Gezicht op Zutphen vanuit het zuiden'. Tot op de dag van vandaag blijft Zutphen kunstenaars en dichters inspireren.

| Zou je een week lang directeur van het Rijksmuseum willen zijn?

Jazeker. Ik zou na sluitingstijd in alle rust willen dwalen door de zalen en genieten van alle kunstwerken; de wereldtop even helemaal voor mij alleen. En ik zou in die week het corps diplomatique uitnodigen om te zoeken naar verbroedering door samen te kijken naar de kunst. Daar geloof ik in.

| Wat ik altijd al had willen vragen:
Als je geen museumdirecteur zou zijn, wat zou je dan een boeiende baan vinden?

Dan zou ik graag een kunst- en cultuurprogramma à la 'De plantage' van Hanneke Groenteman willen presenteren.

Westfries Museum, Hoorn
Directeur Ad Geerdink

Ad Geerdink

het team vlnr: Christa van Hees, Henriëtte Tilgenkamp, Cees Bakker en Cécile Koenjer

detail Schaapsherder van A. Mauve

detail Boerenvrouw van G.H. Breitner

detail Rivierlandschap van H. Weissenbruch

museum

aantal objecten 36.000
aantal bezoekers 42.000
medewerkers 13,4 fte
vrijwilligers 52

privé

leeftijd 59 jaar
kinderen Daan en Dorian
jaren directeur 10 jaar
vrije tijd drummen
favoriet Lage Landen Boerenherberg [→ blz. 26]

Het Westfries Museum is gehuisvest in een monumentaal gebouwencomplex in het centrum van Hoorn aan het plein de Roode Steen. Op een sokkel midden op het plein staat een bronzen beeld van Jan Pieterszoon Coen, geplaatst in 1893. Eind 2016 heeft actiegroep De Grauwe Eeuw de sokkel voorzien van een rode tekst: genocide. In Hoorn laait af en toe de discussie over Coen heftig op: Zeeheld uit de Gouden Eeuw of massamoordenaar? In 2012 faciliteerde het Westfries Museum deze maatschappelijke discussie met een boeiende, interactieve tentoonstelling in de vorm van een rechtszaak.

Zeven vragen

Hoe typeer je jouw museum?

'Een (kunst)historische sensatie'. Dat verwijst natuurlijk allereerst naar de uitspraak van Johan Huizinga, je krijgt in het Westfries Museum het gevoel dat je direct in contact staat met de geschiedenis. Bezoekers stappen over de drempel de Gouden Eeuw in. Vaak neemt die sensatie de vorm van verbazing en verwondering aan. Dat zie ik als de ultieme museale ervaring. Aan het opwekken van die sensatie dragen we natuurlijk zelf ook stevig bij. Bijvoorbeeld met onze vooruitstrevende virtual reality presentatie, waarbij bezoekers vanuit hun stoel rond kunnen lopen in het Hoorn van 1650. Met de tentoonstelling Lage Landen zal het in ons museum niet alleen gaan om een esthetische ervaring. We willen de bezoekers een andere blik op het Westfries landschap geven.

Hoe typeer je jouw stijl van leiding geven?

Ik ben een inspirator, initiator. Managementtaken horen erbij, maar daar haal ik niet de bevrediging uit. Mijn batterij laad ik op met het bewerkstelligen van die eerder genoemde historische sensatie in het museum. Ik hoef overigens niet alles zelf te bedenken, ik maak ook de uitvoering van ideeën van anderen mogelijk.

Op welke geboortegrond, klei, zand of veen, ben je gevormd?

Ik ben van het veen en het zand. Ik ben opgegroeid in Emmen, een vroegere zandoase in een uitgestrekt veenmoeras. Mijn (groot)ouders komen uit Emmer-Compascuum, een typische veenkolonie. De mentaliteit van de veen-Drenten heb ik zeker in me, individueel, zelfredzaam, ondernemend en een tikkeltje opstandig. Maar ook de mentaliteit van de zand-Drenten is me niet vreemd. De kat uit de boom kijken, je niet op de voorgrond dringen en vooral niet voor 'snakker' (opschepper) uitgemaakt willen worden. Ik heb 21 jaar in Emmen gewoond, opvallend genoeg de stad met de minste museale infrastructuur van heel Nederland.

Ben je een Drent, een Westfries, een Nederlander of een Europeaan?

Ik ben een Noorderling. Ik heb gewoond in Zuidoost Drenthe, heb gestudeerd in Groningen, heb gewerkt in Friesland en woon en werk nu al weer tien jaar in West-Friesland. In het noorden voel ik me thuis. Een Noorderling is ingetogen, is niet gericht op uiterlijk vertoon, wil op zijn daden beoordeeld worden. Het duurt lang voordat je een band hebt met een Noorderling; maar wanneer je die band eenmaal hebt, kun je op elkaar bouwen.

Met welke drie schilderijen uit het Westfries Museum sluit je aan bij de collectie van het Rijks?

Het Westfries Museum heeft recent een groot legaat gekregen, waarin ook werken van de Haagse School. Als pendant van Lage Landen zullen we als eerbetoon aan de schenker de landschapsschilderijen uit het legaat laten zien, waaronder een schilderij van Mauve, van Breitner en van Weissenbruch.

Zou je een week lang directeur van het Rijksmuseum willen zijn?

Ja (met volle overtuiging). Ik zou genieten van de hele collectie en een heel klein stempel in een hoekje drukken door de presentatie van de expeditie naar Nova Zembla meer 'wow' te maken. Die mutsen en dat klokje uit het Behouden Huis vind ik zo indrukwekkend. Dat wordt nu te clean geëxposeerd. Dat kan beter, met meer historische sensatie.

Wat ik je altijd al had willen vragen:
Zou je het standbeeld van Coen in het museum willen hebben?

Nee, zeker niet. Dan wordt het gemusealiseerd. Het standbeeld hoort in de openbare ruimte, dat is een ruimte voor iedereen, zonder drempel, zonder ticket. Het standbeeld leidt tot een publiek gesprek en zelfonderzoek. Wat bewoog onze voorouders dit standbeeld voor Coen op te richten? Laat het standbeeld maar staan en desnoods aanstoot geven...

Het Hannemahuis, Harlingen
Directeur Hugo ter Avest

Hugo ter Avest

het team vlnr: Anneke Reijenga (baliemedewerker), Pauline van Rijsoort (baliemedewerker), Wiegerina van der Meer (educatief medewerker) en Jeanine Otten (PR, collectieregistrator, beheerder gemeentearchief)

detail Behangsel Schildering van E. van Drielst

detail Duinlandschap bij Kootwijk van J. M. Graadt van Roggen

detail Boerderij Vredenoord van F. Post

museum		privé	
–		–	
aantal objecten	16.000	leeftijd	56 jaar
aantal bezoekers	11.000	kinderen	Marianne en Carel
medewerkers	2,9 fte	jaren directeur	31 jaar
vrijwilligers	50	vrije tijd	vogels kijken
		favoriet Lage Landen	Paarden bij het hek [→ blz. 24]

Het Hannemahuis is gevestigd in een patriciërshuis in het centrum van Harlingen. De koopman Sjoerd Hannema kocht het huis in 1744 om er met zijn vrouw te gaan wonen. In 1957 richtte de laatste telg uit het koopmansgeslacht Hannema het huis in als museum en legateerde later huis en museum aan de gemeente Harlingen.

Zeven vragen

Hoe typeer je jouw museum?

Het gebouw, de collectie en de museumtuin met de monumentale beuk vormen één geheel. En het geheel is meer dan de som der delen. Ik heb respect voor de geschiedenis van het gebouw en leg altijd een relatie tussen het karakter van het gebouw en de collectie die we tonen. Het bijzondere is ook dat de familie Hannema hier eeuwenlang gewoond heeft. Een koopmansfamilie in Harlingen, die handelde in zout, jenever en zuidvruchten. Pas in 1964 is de familie uit het huis getrokken. Een Hannema maakt nog steeds deel uit van het bestuur van het museum. Dat betekent voor mij een meerwaarde.

Hoe typeer je jouw stijl van leiding geven?

Tientallen jaren geleden was dit een eenmansbedrijfje. Ik deed alles zelf. We zijn iets gegroeid. Ik heb moeten leren om taken over te laten aan anderen. Ik ben conservator van de gemeentelijke collectie en directeur van het Hannemahuis. Ik maak graag tentoonstellingen, ben meewerkend voorman; het begrip manager ligt mij minder.

Op welke grond ben je geboren en opgegroeid?

Ik ben op de zandgronden van Amersfoort geboren en opgegroeid. Vanaf mijn tiende jaar liep ik al in de Eempolder in de omgeving van Amersfoort met een verrekijker. Altijd in de natuur geïnteresseerd geweest. Op mijn vijftiende verhuisde ik naar het veen van Vroomshoop, dicht bij de Duitse grens. Daar was ik hulpboswachter om bij te verdienen. En nu woon ik op de Friese klei. Hoewel ik zeer van de natuur houd, ben ik toch meer een stadsmens. Ik woon liever in Harlingen tussen de mensen, dan stil op het platteland. Harlingen heeft 16.000 inwoners, een klein stadje. Ik ken hier heel veel mensen, ik ben een soort 'mijnheer de pastoor' hier, althans, zo ben ik weleens door een collega genoemd met wie ik over straat liep.

Voel je je allereerst Harlinger, Fries of Nederlander?

Ik voel me Nederlander. Ik heb in nogal wat plaatsen in Nederland gewoond en gestudeerd. Het is leuk om onderweg te zijn, andere mensen te ontmoeten.

Alleen Harlingen, of alleen Friesland is me te beperkt. Ik kijk graag over de schutting. Ik houd van de kleinschaligheid van Nederland, de menselijke maat. Ik zou niet aarden in Parijs, Petersburg of Londen; al kom ik er graag.

Welke drie schilderijen uit de Harlingen collectie voeg je toe aan Lage Landen?

We zullen een behangsel van Egbert van Drielst laten zien, een fraai fantasielandschap; het hangt doorgaans op de werkkamer van één van de wethouders. Er komt een duinlandschap van Johannes Graadt van Roggen, fraai getoonzet, haast abstract; het hangt op de kamer van de burgemeester. Ik zou het ook wel thuis hebben willen hangen. En ook een schilderij van Folkert Post, 'boerderij Vredenoord'; echt Fries. Het Hannemahuis bezit niet veel landschappen. We zijn in ons verzamelbeleid veel meer op de stad en de zee gericht. Ik ga de tentoonstelling Lage Landen aanvullen met een presentatie over identiteit, gemaakt door het duo Sjoukje Iedema en Linus Harms.

Zou je een week lang directeur van het Rijksmuseum willen zijn?

(Voor het eerst valt er een stilte in het gesprek) Nee. Ik maak toch liever zelf tentoonstellingen, ik geniet van het contact met het publiek. En ik heb er trouwens de capaciteiten niet voor. Ik wil niet opgesloten zitten in een museumkantoor. De omvang van het Rijks is voor mij te groot, te ambtelijk.

Wat ik altijd al aan je had willen vragen: Was je toch niet liever boswachter geworden in plaats van museumdirecteur? Licht bij de vogels niet je grootste passie?

Ik ben achteraf blij dat de decaan van mijn MEAO opleiding mij op de Reinwardt Academie heeft gewezen. Mijn ouders vonden de lagere bosbouwschool in Apeldoorn te ver weg. Ik liep vanaf mijn tiende niet alleen met verrekijkers in de polders en de bossen rond Amersfoort, maar ging ook met mijn ouders mee naar antiekbeurzen. Mijn hart ligt bij de kunst uit de 17e en 18e eeuw en bij de kunstnijverheid. Ik voel me in het museum als een vis in het water.

Het Markiezenhof, Bergen op Zoom Directeur Cees Meijer

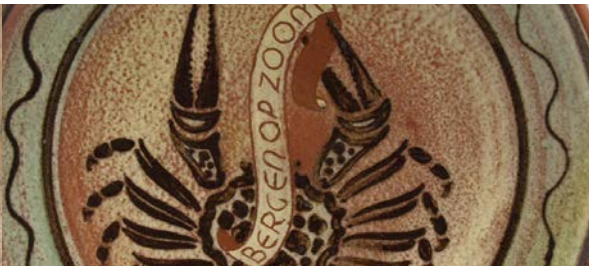
Cees Meijer

het team vlnr: Saskia van den Broek (educatie), Karin Rietbroek (conservator, senior medewerker collectiemanagement), Peter Spieringhs (technische dienst), Anita Batteké (educatie), Yolande Kortlever (projectleider, stadshistoricus), Sophie De Ripainsel (marketing & communicatie), Jesse van Tetterode (projectleider) en Daphne Valentijn (assistent-conservator)

detail Mini amfoortjes

detail Aardewerken bord

detail Bergse anjovispor van H. Wakkee

museum		privé	
–		–	
aantal objecten	18.000	leeftijd	61 jaar
aantal bezoekers	54.000	kinderen	Pim en Nicole
medewerkers	14 fte	jaren directeur	2 jaar
vrijwilligers	50	vrije tijd	reizen
		favoriet Lage Landen	Vissers en boeren [→ blz. 54]

Het Markiezenhof was ooit de residentie van de markiezen van Bergen op Zoom. Het is een prachtig paleisje, met een schitterende binnentuin in Franse stijl. In de Hofzaal bevindt zich nog steeds een 15.000 kilo zware haard uit 1521.

Zeven vragen

| Hoe typeer je jouw museum?

Het Markiezenhof is een stadspaleis, zo staat het ook bekend onder de inwoners van Bergen op Zoom. Het is een complex, waarin ook het museum is gevestigd. Ons mooiste collectie-stuk is het gebouw. We willen in het Markiezenhof de geheimen van Bergen op Zoom laten zien. Met een narratief concept gaan we in de nabije toekomst nog meer aandacht geven aan educatie. In Bergen op Zoom is 10% van de inwoners allochtoon, het moet ook hun stadspaleis worden.

| Hoe typeer je jouw stijl van leiding geven?

Ik ben geen kunstkenner, ik ben een 'verbinder'. Ik ben meer educator dan conservator. Ik luister naar mijn mensen, ben een people manager. En ik wil dienstbaar zijn aan de stad, aan de burgers. Voor mij staan mensen op de eerste plaats, meer dan het geld of de collectie.

| Op welke grond ben je gevormd?

Ik ben geboren op het zand van Bergen op Zoom. Ik ben een echte Bergenaar. Ik zou nooit meer uit Bergen op Zoom weg willen. Een Bergenaar is een chauvinist, trots op de stad. Een Bergenaar is ook van nature gastvrij en gericht op de gemeenschap. Er zijn veel sociale verbanden in Bergen op Zoom, veel vrijwilligers, veel verenigingen. Het duurt wel een tijd voordat een buitenstaander geaccepteerd wordt in Bergen op Zoom, wat dat betreft zijn we eenkennig.

| Voel je je allereerst Bergenaar, Brabander, Nederlander of Europeaan?

Ik ben uiteindelijk meer wereldreiziger dan Bergenaar. Mijn vrouw Lisa en ik reizen graag. Het ontdekken van andere culturen vind ik het mooist. We zijn uiteindelijk allemaal hetzelfde, of je nou in India, Lapland of in Cuba woont. Door reizen leer je relativeren. Je gaat minder klagen. Wij voelen ons meer verbonden met de Vlamingen en met Antwerpen, dan met Breda of Rotterdam.

| Noem eens drie objecten uit je eigen museumcollectie voor Lage Landen?

Allereerst de mini amfoortjes uit de Romeinse tijd, die opgegraven zijn bij de Gertrudiskerk. Als je in Bergen op Zoom een spa in de grond steekt, stuit je direct op een pot. Het was een stad van pottenbakkers. Ik zie een verbinding voor me tussen de Bergse archeologen van stichting In Den Scherminckel en de studio van Atelier NL. Daarnaast kies ik de krab als symbool en bijnaam van Bergenaren, en de ansjovis als symbool van de unieke weervisserij.

| Zou je een week lang directeur van het Rijksmuseum willen zijn?

(Na enige aarzeling) Ja, ik zou de passie van de medewerkers willen zien. Het is een wereldmuseum. Ik zou geen grote aankoop doen, maar in gesprek gaan met de mensen die er werken. Maar nog liever zou ik hoofdtrainer van Ajax willen zijn.

| Is voetbal je geheime passie?

Ja. Vijftig jaar geleden zag ik als jongetje de wedstrijd Feyenoord – Ajax in de Kuip, met 5-1 gewonnen door Ajax. Vanaf dat moment was ik fan, vooral van Cruyf. Ik heb mijn vrouw Lisa leren kennen, toen ze vroeg: "Wil je mijn plakboek van Ajax zien?" We gaan een paar keer per jaar naar een wedstrijd van Ajax.

Museum Gouda
Directeur Marc de Beyer

Marc de Beyer

detail Stortbui nabij Gouda van W. Roelofs

detail Boomlandschap van M. Boks

detail Tegen de avond van A. Mauve

museum

–	
aantal objecten	44.000
aantal bezoekers	39.000
medewerkers	11.6 fte
vrijwilligers	81

privé

–	
leeftijd	46 jaar
kinderen	Koen, Floor en Fien
jaren directeur	1 jaar
vrije tijd	reizen
favoriet Lage Landen	Vee op een landweg [→ blz. 60]

Marc de Beyer is begin 2017 overgestapt van Museum Catharijneconvent in Utrecht naar Museum Gouda. Museum Gouda is gelegen in de Goudse binnenstad naast de Sint-Janskerk met de beroemde Goudse Glazen, waaronder het Erasmusraam van Marc Mulders. Het museum heeft een sterke collectie religieuze kunst uit de 16e eeuw, grote schuttersstukken uit de 17e eeuw, een rijke verzameling 19e eeuwse schilderijen en een fraaie collectie keramiek uit de 20e eeuw.

Zeven vragen

| Hoe typeer je jouw museum?

Het museum is de schatkamer van een uniek stukje Nederlandse geschiedenis. Het vooral middeleeuwse Gouda heeft een razend interessante geschiedenis. Museum Gouda laat dit op een moderne en toegankelijke manier zien. Daarnaast kan men genieten van een prachtige verzameling Franse en Nederlandse schilderkunst uit de negentiende en vroege twintigste eeuw.

| Hoe typeer je jouw stijl van leiding geven?

Ik ben gericht op samenwerking. Samenwerking met het team, samenwerking met partners in de stad. Het is stimulerend om dingen samen te bedenken en uit te voeren, het verscherpt de discussie en stimuleert de creativiteit.

| Op welke grond ben je opgegroeid?

Ik ben uit de klei getrokken. Geboren in Gendt, een klein dorpje tussen Arnhem en Nijmegen. Wij woonden 100 meter van de Waal vandaan. In de weekends en in de vakanties werkte ik in de steenfabriek. Dat heeft mij gevormd. Ik heb respect voor mensen die met hun handen werken, die iets maken. En ik ben down to earth, om in het thema van de tentoonstelling te blijven. Ik laat mij niet snel gek maken. Hoewel ik in die polder een leuke jeugd heb gehad, wilde ik er toch ook graag weg en ben gaan studeren in Groningen, waar ik begon aan International Business Studies. Toen dat na een paar switches niet zo lekker ging, heb ik mijn hart gevolgd en ben kunstgeschiedenis gaan studeren in Utrecht.

| Je komt uit een dorp, bent gaan studeren in de stad Groningen, woont in de stad Utrecht, houdt van wereldreizen; voel jij je allereerst Utrechter, Nederlander of Europeaan?

Ik ben Nederlander, die zich graag over de hele wereld beweegt. Maar tijdens mijn reizen merk ik ook dat ik mezelf echt Nederlands voel, wars van hiërarchie en ongelijkheid. Ik heb dan soms moeite met de houding van bijvoorbeeld Fransen en Engelsen, die een elitaire maatschappij kennen. Dan merk je dat je uit een heel andere traditie komt, met een historisch gezien veel meer gelijkstemde maatschappij.

| Noem eens drie favoriete schilderijen uit Gouda’s collectie voor Lage Landen?

Ik heb zelden een schilderij gezien dat de zompigheid van Nederland zo goed verbeeldt als 'Stortbui nabij Gouda' van Willem Roelofs. Ten tweede: 'Boomlandschap' van Martinus Boks. Het gaat een mooie relatie aan met mijn favoriete schilderij van Wijnants uit de zeventiende eeuw, bijvoorbeeld met de bomen waarbij de wortels deels boven de zanderige grond uitsteken. Daarnaast laat het zien hoe twee eeuwen later schilders naar buiten trokken om de natuur ter plekke vast te leggen. En ten slotte noem ik 'Tegen de Avond' van Anton Mauve. De hout sprokkelende vrouw in de winter vormt een mooie tegenhanger met de in de zomer in zijn moestuin werkende man, geschilderd door Willem Witsen. Beiden maken gebruik van wat het land hen geeft.

| Zou je een week lang directeur van het Rijksmuseum willen zijn?

Jazeker. Ik zou in die week dicht gaan voor alle gewone bezoekers, en gratis open uitsluitend voor kinderen. De Rijksmuseum Kinderweek. En alle conservatoren staan de hele week op zaal. Daarna zou ik me weer normaal gaan gedragen, ha ha.

| Wat ik je al eerder had willen vragen: Komen je kinderen liever in het Catharijneconvent of in Museum Gouda?

Tja, daar moet ik eerlijk in zijn. Alle drie komen ze liever in Museum Gouda. Zij vinden Gouda spannender en afwisselender. De kelder met martelwerktuigen helpt daar natuurlijk bij, maar ook het open depot voor plateel scoorde bij mijn dochter van 12 erg goed.

Boekenlijst

De citaten bij de afbeeldingen van de kunstwerken uit het Rijks zijn ontleend aan de volgende boekenlijst.

Ton Lemaire
Filosofie van het landschap, 6e druk, 1996

Geert Mak
Het ontsnapte Land, 1998

Geert Hofstede en Gert Jan Hofstede
Allemaal andersdenkenden, 2005

Hans den Hartog Lager
Dit is Nederland in tachtig meesterwerken, 2008

Henk van Os
De ontdekking van Nederland: vier eeuwen landschap verbeeld door Hollandse meesters, 2008; hierin ook essay van Louise Fresco: Het landschap van de menselijke maat

Ronald de Leeuw e.a.
Nederlandse kunst in het Rijksmuseum; 1800-1900, 2009

Jan-Hendrik Bakker
Grond, 2011

Remieg Aerts, Piet de Rooy e.a.
Land van kleine gebaren, 2013

Warna Oosterbaan
Ons erf. Identiteit, erfgoed, culturele dynamiek, 2014

Wim Brands en Ieroen van Kan
Nederland. Een objectief zelfportret in 51 voorwerpen, 2015

Auke van der Woud
Het lege land, 10e druk, 2016

Herman Pleij
Moet kunnen. Op zoek naar een Nederlandse identiteit, 2017

Colofon

Tekst Gerard de Kleijn
Vormgeving 3MegaWatt ontwerpers
Met dank aan Taco Dibbits, Jenny Reynaerts, Eefje van der Weijden (allen Rijksmuseum)

RIJKS MUSEUM

In samenwerking met Hugo ter Avest, Marc de Beyer, Carina Blokzijl, Trees Bijsterveld, Josephina de Fouw, Ad Geerdink, Lian Jeurissen, Cees Meijer, Karin Rietbroek, Henriëtte Tilgenkamp, Tiana Wilhelm (allen M5)
Mede dankzij Mondriaanfonds
VSB fonds
Zabawas
Prins Bernhard Cultuurfonds
Stimuleringsfonds Creatieve Industrie
Janivo Stichting
Dr.Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds
Gravin van Bylandt stichting
Stichting Gifted Art

“De in cultuur gebrachte delen van Nederland leden in het begin van de negentiende eeuw onder een frequente, vaak langdurige vochtigheid, en ze waren in vergelijking met nu uitgesproken leeg.”

Auke van der Woud

LAGE LANDEN EEN REIZENDE TENTOONSTELLING

De tentoonstelling Lage Landen is te zien in:

Stedelijk Museum Zutphen, Zutphen

27.01.2018 – 20.05.2018

–

Westfries Museum Hoorn, Hoorn

09.06.2018 – 30.09.2018

–

Gemeentemuseum Het Hannemahuis, Harlingen

13.10.2018 – 03.02.2019

–

Museum Het Markiezenhof, Bergen op Zoom

16.02.2019 – 09.06.2019

–

Museum Gouda, Gouda

23.06.2019 – 13.10.2019

schattenuithetrijks.nl

stichting
de vijf
samenwerkende
musea
in nederland

9789072660114

